

Európska únia
Európsky sociálny fond

Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť / Projekt je spolufinancovaný zo zdrojov EÚ

Jana Verešová
Beata Juráková

Ľudové zvyky, tradície a remeslá vo výchove mimo vyučovania

2014

Publikácia bola vydaná a financovaná z prostriedkov ESF
v rámci národného projektu Profesijný a kariérový rast
pedagogických zamestnancov.
ITMS kód projektu 26120130002
ITMS kód projektu 26140230002

Ľudové zvyky, tradície a remeslá vo výchove mimo vyučovania

Jana VEREŠOVÁ
Beata JURÁKOVÁ

Bratislava 2014

Obsah

Úvod	4
1 Folklor	5
1.1 Hudobný a tanečný prejav	8
1.2 Ľudový odev	9
2 Ľudové remeslá	11
2.1 História remeselnej výroby	11
2.2 Tradičné slovenské remeslá	13
3 Rok na dedine – zvyky a zvykoslovie Slovenska, výročné obyčaje	28
3.1 Duchovná a umelecká kultúra	28
3.1.1 Kalendárne a výročné zvyky (obyčaje)	29
3.1.2 Rodinné zvyky	30
3.2 Umelecká kultúra	32
3.2.1 Ústne interpretačné umenie	32
3.2.2 Hudobné interpretačné umenie	33
3.2.3 Tanečné interpretačné umenie	34
3.3 Sviatky jari, fašiangy a Veľká noc	35
3.4 Sviatky leta, práca na poli, pastierstvo	43
3.4.1 Poľnohospodárstvo	46
3.4.2 Pastierstvo a salašníctvo	48
3.5 Jesenné sviatky, mágia a povery	49
3.5.1 Mágia a povery	52
3.5.2 Ľudové liečiteľstvo	57
3.6 Zimné sviatky, Vianoce	57
3.6.1 Stridžie dni	58
3.6.2 Vianoce	61
3.6.3 Nový rok (1. január)	63
3.6.4 Traja králi (6. január)	64
3.6.5 Hromnice (2. február)	65
4 Voľnočasové aktivity s využitím ľudových zvykov, tradícií a remesiel	66
Záver	70
Zoznam bibliografických odkazov	71

Úvod

Jedným zo znakov, ktoré charakterizujú každú krajinu, je jej ľudová kultúra – ľudové zvyky, tradície, kroje, piesne, tance, hudba, slovesné diela a remeslá. V súčasnosti, keď sa preferuje multikultúrnosť a globalizácia, vystupuje do popredia čoraz väčšia potreba zachovať dedičstvo našich predkov s jeho jedinečnými znakmi a zvláštnosťami. Dôvodom, prečo je nutné chrániť ľudovú kultúru, sú neustále zmeny v životnom štýle, v spôsobe myslenia a konania ľudí. Vplyvom súčasného charakteru spoločnosti sa stierajú hranice medzi životným štýlom v meste a na dedine, čo má veľký podiel na postupnom zánikaní tradičnej ľudovej kultúry a kultúrnych duchovných hodnôt, z ktorých vyrastá každá kultúra.

Uvedomujeme si, že šírenie hodnôt našej ľudovej kultúry prostredníctvom rôznych aktivizujúcich foriem a metód je stále potrebné, preto sme sa rozhodli aktualizovať využitie prvkov ľudovej kultúry vo výchove mimo vyučovania v rôznych typoch výchovných zariadení. Podpora vzdelávacích aktivít orientovaných na vytváranie vzťahu mládeže k tradíciám je krokom k spoznávaniu a uvedomeniu si vlastnej kultúrnej identity.

Hlavným cieľom učebného zdroja je poskytnúť účastníkom vzdelávacieho programu *Ľudové zvyky, tradície a remeslá vo výchove mimo vyučovania* relevantné a užitočné informácie, ktoré im umožnia získané vedomosti transformovať na tvorivé aktivity vo výchove mimo vyučovania. Obsah učebného zdroja je zameraný na folklór, kultúrne (hmotné a nehmotné) dedičstvo, ľudové remeslá, zvyky, zvykoslovie a výročné obyčaje Slovenska, ako aj na ukážky voľnočasových aktivít s využitím ľudových zvykov, tradícií a remesiel na Slovensku.

1| Folklór

Výraz *folklór* vznikol spojením anglických slov *folk* (ľud, národ) a *lore* (vedomosti, znalosti). Pôvodný význam slova – „to, čo ľud vie“.

Pojmom *folklór* sa súhrnne označujú ľudové piesne, hudba, tance, slovesnosť, hry a dramatické útvary, ktoré sa prenášajú z generácie na generáciu formou priamej komunikácie. Tieto kultúrne javy sa realizujú v malých sociálnych skupinách a existujú vo viacerých variantoch.

V kultúrnych javoch (piesňach, slovesnosti, hrách, zvykoch...) sa odrážajú sociálne vzťahy, etické a estetické názory, ktoré sú obrazom kolektívnych noriem spoločnosti.

Folklór je súčasťou identity národov a národnostných menšín, má výrazné etnické znaky a dnes sa považuje za hodnotnú časť nehmotného kultúrneho dedičstva.

Kultúrnym dedičstvom sú hmotné a nehmotné hodnoty, hnutelné a nehmotné veci vrátane importovaných diel a myšlienok, ktoré si našli na Slovensku miesto a uplatnenie.

- **Nehmotnou hodnotou** kultúrneho dedičstva sú najmä jazykové a literárne prejavy šírené ústne alebo zvukovými nosičmi, diela dramatického, hudobného a tanečného umenia, zvyky a tradície, historické udalosti, zemepisné, katastrálne a miestne názvy.
- **Hmotnou hodnotou** kultúrneho dedičstva sú najmä archívne dokumenty bez ohľadu na spôsob zaznamenania informácie, historické a knižničné dokumenty a fondy, diela písomníctva, scénografie, kinematografie, televíznej a audiovizuálnej tvorby, zbierky múzeí a galérií, diela výtvarného, úžitkového a ľudového umenia, dizajnu, architektonické objekty, urbanistické súbory, archeologické nálezy a lokality, objekty ľudového staviteľstva, pamiatky výroby, vedy a techniky, historické záhrady, parky a kultúrna krajina.

(Zdroj: Deklarácia NR SR č. 91/2001 Z. z.)

Folklór je javom synkretickým, jeho jednotlivé časti sa prelínajú a spájajú. Tento princíp je charakteristický najmä pre obradový folklór, hry a ľudové divadlo. V klasifikačnom systéme tvoria hlavné skupiny slovesný folklór, hudobný folklór (piesňový a inštrumentálny) a tanečný folklór.

Folklór sa zvykne považovať za produkt vidieckeho roľníckeho a pastierskeho prostredia. Jeho osobité prejavy však vznikli aj v mestách medzi remeselníkmi, baníkmi či študentmi. Folklórne javy sa vyskytujú aj v prostredí folklorizmu, ale obvykle majú podobu štylizovaného folklóru. Folklórom sa zaoberá vedná disciplína **etnológia**, ako aj jej špeciálne disciplíny – folkloristika, etnomuzikológia a etnochoreológia.

Etnológia je jednou z vied o človeku, kultúre a spoločnosti.

Spoločne so sociálnou a kultúrnou antropológiou vysvetľuje, ako kultúra vznikla, ako sa formuje a ako sa prostredníctvom nej človek prejavuje aj v súčasnosti. Študuje prejavy človeka, spôsob, akým si vysvetľuje svet, ako žije a komunikuje ako člen určitej spoločnosti. (www.fphil.uniba.sk)

Folkloristika je vedná disciplína, ktorá skúma vývin, podmienky a spôsob existencie folklóru, jeho obsahovú a formálnu stránku, nositeľov a tvorcov.

Etnomuzikológia je súčasť muzikológie, ktorá vznikla syntézou komparatívnej muzikológie a hudobnej folkloristiky, a je pod silným vplyvom etnografie, sociálnej antropológie a kultúrnej antropológie.

Hlavnou úlohou etnomuzikológie je dokumentovať v podobe zvukových snímok alebo notových prepisov všetky formy hudobných kultúr, ktoré sa tradujú prevažne ústne a živou hudobno-interpretačnou praxou.

Etnochoreológia je vedná disciplína, ktorá sa zaoberá komplexným skúmaním ľudových tancov a hier.

Slovensko je bohaté na folklórne oblasti, ktoré sú v podstate totožné s územným rozdelením žúp, ale nie vždy a nie celkom. Na utváranie hudobného a tanečného prejavu malo vplyv viac činiteľov: charakter krajiny, prevládajúci spôsob obživy, vzdialenosť od hlavných ciest, ustálené zvyklosti vo vnútri menších a väčších skupín, rodov, osád, sťahovanie obyvateľstva, zvyky a požiadavky panstva a mnohé iné skutočnosti, v neposlednom rade aj prejav výrazne nadaných jedincov, osobností – tvorcov z ľudu.

- *Podunajská oblasť* = podstatná časť Bratislavskej, časť Ostrihomskej a Komárňanskej župy
- *Záhorácka oblasť* = časť Bratislavskej a Nitrianskej župy

- *Myjavská oblasť* = časť Nitrianskej župy
- *Nitrianska oblasť* = podstatná časť Nitrianskej župy
- *Trenčianska oblasť* = dolná časť Trenčianskej župy, okolie Trenčína, púchovská dolina
- *Kysucká oblasť* = horná časť Trenčianskej župy
- *Turčianska oblasť* = Turčianska župa
- *Oravská oblasť* = podstatná časť Oravskej župy
- *Goralská oblasť* = časť Oravskej, Spišskej, Liptovskej župy a Poľska
- *Liptovská oblasť* = Liptovská župa
- *Spišská oblasť* = podstatná časť Spišskej župy
- *Šarišská oblasť* = podstatná časť Šarišskej župy
- *Zemplínska oblasť* = podstatná časť Zemplínskej župy
- *Gemerská oblasť* = podstatná časť Gemersko-malohontskej župy
- *Horehronská oblasť* = horná časť Gemersko-malohontskej župy
- *Podpolianska oblasť* = väčšia časť Zvolenskej, okrajové časti Gemersko-malohontskej, Novohradskej a Hontianskej župy
- *Zvolenská oblasť* = časť Zvolenskej župy bez Podpoľania: Čierne Handle, Biele Handle, časť stredného Pohronia
- *Novohradská oblasť* = podstatná časť Novohradskej župy
- *Hontianska oblasť* = podstatná časť Hontianskej župy
- *Tekovská oblasť* = Tekovská župa

Obr. 1 Folklorne oblasti Slovenska

V minulosti mala každá oblasť na Slovensku svoj typický kroj, nárečie aj ľudové zvyky. Mnohé slovenské ľudové piesne sú veľmi rytmické a veselé, zabavia pri tanci, niektoré sú naopak smutné a hovoria o láske medzi ľuďmi, sklamaníach, o láske k rodnému kraju, o kráse alebo zábave. Ľudové piesne sa spievajú nielen na folklórnych slávnostiach, ale učia sa ich aj deti v školách, aby poznali svoje kultúrne dedičstvo. Tradičný tanec možno vidieť na festivaloch a folklórnych slávnostiach, ktoré sa každoročne konajú po celom Slovensku.

1.1| Hudobný a tanečný prejav

V minulých storočiach, keď väčšina ľudových tancov vznikala, žila podstatná časť národa na vidieku. Preto sa ľudové tance viažu prevažne k vidieckym vrstvám obyvateľstva (roľníkom, pastierom, drevorubačom, baníkom...). Údaje o nich sa objavujú v 6. storočí a týkajú sa rôznych slovanských vetiev. Pri mnohých slávnostiach starých Slovanov sa uplatňovali obradné i zábavné tance. V počiatkoch kresťanstva sa stretávame s odmietavým postojom k duchovným tancom ako pozostatkom pohanských čias. Niektoré však v základe pretrvali až do dnešných dní (napríklad v Rusku – plesy, u Poliakov – sobotky, ktoré sa neraz končili divokým tancom; či u nás – jánske slávnosti). Ľudové tance sprevádzali svojich nositeľov doslova celým životom od kolísanky až po poslednú rozlúčku. Tradičné tanečné príležitosti sa uplatňovali na rozličných miestach rozmanito. Niekdajšie muziky boli nielen príležitosťou tanečne sa vyžiť, ale aj dôležitou spoločenskou udalosťou. Viacnásobné opakované tancovanie jedného páru pred očami celej dediny malo polozásrubný charakter. Na tanečnej zábave sa preverovali tanečné kvality jednotlivcov: kto vie ako zaspievať, tancovať, kto sa ako správa, kto má veselú povahu, kto je ústupčivý a kto bitkár. Dobrý tanečník mal v dedine honor už aj preto, že ako fyzicky zdatný bol súčasne aj dobrým robotníkom. Kto by však v zakázanom čase tancoval (pôst, advent), tomu mali podľa starej povere po smrti nohy z hrobu trčať. Na zábave sa prejavovali aj majetkové rozdiely. Nie každý mládenec si mohol dovoliť dať si zahrať sólo, zaplatiť za pesničku. Gazdovské a najhrdšie dievky stáli vždy v prvom rade, aby boli tanečníkom čo najväčšími poruke. Súčasne však prenikali aj snahy o zrovnoprávnenie,

ktoré sa prejavovali predovšetkým v zavádzaní dámskych voleníek. Ak sám tanec nemal sólový ráz, sóla sa povoľovali jednotlivcom len zriedka. Skôr sa vyhlasovali skupinám, napríklad ženáčom, vojakom, robotníkom. Chuť do tanca bola taká živelná, že tancujúci sa úplne v tanci rozpálili. Keď hudobníci odpočívali, tancovali dievčatá kolesá, mládenci sa pretekali, kto vyššie vyskočí, alebo sa zapojili do dievčenskej karičky.

V 20. storočí klasický tanečný folklór postupne odumiera, stráca na životnosti. K určitému zvratu dochádza až po druhej svetovej vojne, keď sa ľudový tanec stáva javiskovým umením. V tomto období sa začali ľudové tance zaznamenávať (často pod vplyvom ochotníckeho pestovania); a to opisom, fotografiou, ba i magnetofónom a filmom. Postupne vznikali folklórne skupiny, súbory, dokonca aj súbory, ktoré sa ľudovému tancu venujú na profesionálnej úrovni. Folklórnych skupín je na Slovensku viac ako sto. Sú v nich zastúpené všetky generácie, od malých detí až po starých mužov a ženy, prevažne z jednej dediny. Snažia sa o autentické stvárnenie zvykov a tradícií z ich okolia. To znamená, že ich choreografie sú stavané podľa jednotlivých osláv v roku a obsahujú tradičné piesne a hovorené slová k danému sviatku.

1.2| Ľudový odev

Čo sa týka ľudového odevu, od najstarších čias takmer po súčasnosť siahal ľud pri jeho zhotovovaní po materiáli, ktorý mu poskytovala príroda. Pomerne drsné podnebie horských a podhorských krajov si vyžadovalo v prevažnej časti roka teplý odev. Chov oviec bol prirodzeným zdrojom koží, kožušín a vlny. Z konopí, ľanu a ovčej vlny sa dorábala priadza, z nej sa tkali textilie. Tento materiál mal dobré izolačné vlastnosti, bol trvácny, poddajný a vhodný na zhotovenie odevu pre človeka, ktorý charakterom svojho zamestnania väčšinu roka strávil v prírode. S použitím domáceho materiálu úzko súviselo aj zhotovovanie odevných súčiastok – ich strih a zošívanie. Formy a funkcia jednotlivých súčiastok sa stali určujúcimi na vytvorenie rôznych typov slovenského ľudového odevu. Ľud však nežil izolovane a počas histórie prijal mnohé prvky a súčasti odevu vyšších vrstiev, ktoré si, samozrejme, prispôbil svojmu vkusu, možnostiam a požiadavkám. Jedným zo základných znakov ľudového odevu boli biologické odlišnosti – rozdelenie odevu podľa

pohlavia (muži, ženy), podľa stavu a zaradenia jednotlivca do rodinného i spoločenského života, s výraznými generačnými rozdielmi (deti, dospievajúca mládež, dospelí, slobodní, vydaté a ženatí, vdovy, starí ľudia).

K podstatným zmenám v ľudovom odevu došlo v 19. storočí. Manufaktúrny tovar začal prenikať v čoraz väčšej miere do ľudového odevu a nahrádzal tradičné domáce materiály, čo ovplyvnilo vývoj ľudského odevu a zmenilo aj jeho výzor.

Zrušenie poddanstva v roku 1848 a väčšia migrácia obyvateľstva za novými pracovnými príležitosťami vytvárali podmienky na to, že v hospodársky vyspelejších oblastiach sa začali tradičné krojové súčasti nahrádzať mestskými. Postupným zanechávaním tradičných súčiastok sa vytváral odev – polokroj, ktorý strácal užšie lokálne či regionálne špecifiká a nadobúdal širšie, unifikované črty všeobecného dedinského, roľníckeho odevu. Tento tvoril prechodový vývojový stupeň k mestskému odevu, ktorý od začiatku 20. storočia čoraz viac prevažoval.

S najstaršou generáciou obvykle zaniká i najstarší vývojový stupeň tradičného odevu. Mladá generácia je nositeľom nových foriem – či už polokroja, alebo mestského odevu.

2| Ľudové remeslá

Remeslo je špecializovaná nepoľnohospodárska malovýroba založená na ručnej práci človeka vlastnými nástrojmi.

2.1| História remeselnej výroby

Remeslá vznikali spoločenskou delbou práce oddelením od poľnohospodárstva. Po príchode obyvateľov zo západnej Európy (napríklad počas nemeckej kolonizácie) na územie Slovenska boli strediskami remesiel mestá, predtým služobnícke osady.

V 19. storočí prenikali remeslá vo väčšom rozsahu do vidieckeho prostredia. Najrozšírenejšie remeslá na Slovensku – obuvníctvo, čížmárstvo, krajčírstvo, mlynárstvo, kovárstvo, stolárstvo, mäsiarstvo – sa vykonávali väčšinou na dedinách. S rozvojom kapitalizmu mala na vývoj remesiel veľký vplyv veľkovýroba. Spôsobila stagnáciu a zánik niektorých druhov malovýroby (súkeníctva, tkáčstva, mydlárstva, hrebenárstva, klobočníctva a i.), no podnietila aj rozvoj iných remesiel. Prudko sa rozvíjali napr. stavebné a potravinárske remeslá i remeselnícke služby, najmä zámočníctvo, klampiarstvo, murárstvo, hodinárstvo, dláždičstvo, inštalatérsťvo, maliarstvo a natieračstvo, cukrárstvo, mäsiarstvo a údenárstvo, sódovkárstvo, holičstvo, práčovne, čistiarne, fotografi. Vznikli aj nové remeslá technického zamerania – elektrikári, zvárači, strojní zámočníci.

V jazyku folklóru sa slovo „remeslo“ používalo na označenie akéhokoľvek zamestnania a vzťahu k nemu:

Aké remeslo, taký címer;

Deväťoro remesiel a desiata psota;

Remeselník zlatá babka, keď netečie, aspoň kvapká a pod.

V klimatických podmienkach Slovenska bolo základným predpokladom života človeka získavanie potravín obrábaním pôdy. Touto činnosťou však človek pôsobil aj na vznik ďalších výrobných odvetví vytvárajúcich predmety každodennej aj sviatočnej potreby. Výroba zase spätne pôsobila na vývin poľnohospodárstva.

Slovensko vďaka dostatku rúd, kameňa, hlíny, dreva a iných surovín patrilo odpradávna k oblastiam s mimoriadne priaznivými podmienkami pre výrobné činnosti, ktoré by sme mohli označiť ako remeslo. Okolo 9. storočia sa už remeslo na Slovensku výrazne odčlenilo od poľnohospodárstva. Najrozvinutejšie bolo kováčstvo, hrnčiarstvo a šperkárstvo.

Remeselníci sa začali združovať do stavovských organizácií – cechov, ktoré mali ich umenie predovšetkým ochraňovať. Na konci 19. storočia sa začali zakladať aj rôzne **remeselnícke školy** (výchovno-vzdelávacie zariadenia pripravujúce na remeselnícke povolania), ktoré organizovali rôzne zveľaďovacie akcie a hlavne kurzy domácej výroby. Tieto formy značne zvýšili úroveň učňovského a vzdelávacieho procesu, ktorý sa dovtedy obmedzoval na majstrovskú dielňu.

Remeslá na Slovensku vytvárali pomerne ucelené geografické štruktúry, ktoré sa vyznačovali všeobecnou rozptýlenosťou niektorých remesiel, ale i vytváraním spádových stredísk remeselníckej výroby, kde pôsobili aj niektoré špecializované remeslá. V počiatkoch feudálnych vzťahov do vznikajúcich remeselníckych stredísk začínali prichádzať poľnohospodári – roľníci, ktorí vo väčšej alebo menšej miere opúšťali svoju prácu na poli, pretože sa začínali venovať len tomu, čo dokázali vyrobiť lepšie ako tí ostatní. Nadobúdali nové skúsenosti a majstrovskú dokonalosť vo svojom odbore, a tak sa z nich postupne stávali **zruční remeselníci**.

O ich nástrojoch, výkonoch, zručnosti, pracovnom prostredí i podmienkach, v akých žili a pracovali, sa dozvedáme aj z početných výtvarných diel.

Pod pojem *ľudová výroba* zaraďujeme všetky ručné práce, zhotovovanie úžitkových predmetov prevažne z miestnych surovín, napríklad spracúvanie textilných vlákien, slamy, lyka, vyšívanie, paličkovanie, spracúvanie dreva, kože, kovov a podobne. Aj tie najvzdialenejšie odvetvia slovenskej ľudovej výroby charakterizuje veľmi tesná spätosť s poľnohospodárstvom, nakoľko sa vždy v lete stal z remeselníka roľník a v zime opäť remeselník.

2.2| Tradičné slovenské remeslá

Medzi tradičné slovenské remeslá zaraďujeme napríklad:

- *spracovanie dreva* – dlabanie dreva, debnárstvo, štiepanie dreva, tokárstvo, rezbárstvo,
- *spracovanie hlíny* – hrnčiarstvo,
- *spracovanie skla* – sklárstvo, maľba na sklo,
- *spracovanie kovu* – drotárstvo, šperkárstvo, výroba spiežovcov a liatovcov, kováčstvo,
- *spracovanie kože* – garbiari, remenári, kožušníci,
- *spracovanie rohoviny*,
- *spracovanie prírodných pletív*,
- *výroba kraslíc*,
- *výroba medovníkov* – medovníkárstvo,
- *výroba tkanín* – tkáčstvo, spracovanie vlny,
- *výroba výšiviek* – výšivkársťvo,
- *výroba čipiek* – čipkársťvo,
- *výroba modrotlače* – farbiarstvo, modrotlačiarstvo.

Spracovanie dreva

Výrobky z dreva mali v tradičnej ľudovej výrobe najpočetnejšie zastúpenie. Drevo bolo najdostupnejším prírodným materiálom a sprevádzalo človeka po celý život (od drevenej kolísky až po drevenú truhlu). Človek dokonale poznal vlastnosti dreva, ktorým prispôbil aj techniky jeho opracovania.

Množstvo tradičných výrobkov je dodnes prameňom ďalšej tvorby. Pri zhotovovaní a zdobení výrobkov z dreva sa uplatňujú všetky základné techniky. Zvolený postup opracovania dreva zachováva pri určitých výrobkoch jeho masívnosť alebo naopak pri iných výrobkoch nechá vyniknúť jeho ohybnosť, farebnosť či kresbu.

Špecifickú skupinu tradičnej ľudovej kultúry, ktorá predstavuje vrchol **rezbárskeho** umenia, tvoria tradičné predmety, ktoré sa spájajú s pastierskym umením. Je to predovšetkým tzv. *bačovský riad* (črpáky – obr. 2, odlievaky, formy na syr a oštiepky) a pastierske palice.

Do rovnakej kategórie môžeme zaradiť i drevené sošky a dekoratívne piesty s reliéfnou rezbou.

Obr. 2 Črpáky

Výraznú skupinu predstavujú aj **dlabané výrobky**, ktorých tvar a rustikálny charakter dosahuje výrobca majstrovským ovládním sekery.

Takto sú zhotovené misy, vahany, lyžice, črpáky. V drevárskej ľudovej výrobe majú zastúpenie aj **debnárske výrobky** – tradičné gelety, džbery, múteľnice, súdky.

Obr. 3 Forma na maslo a syr

Obr. 4 Forma na oštiepok

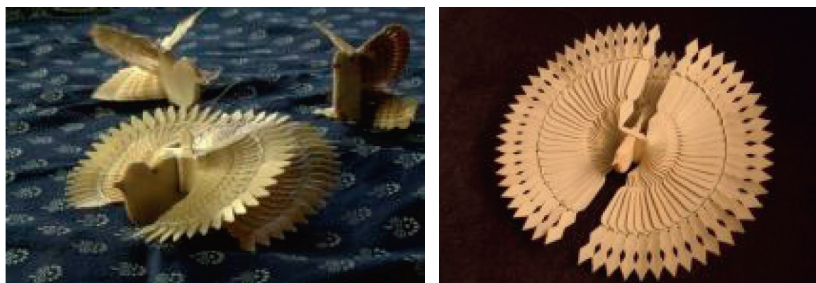
Korytárska výroba patrí na Slovensku k najstarším technikám spracovania dreva. Na územie východného Slovenska ju priniesli obyvatelia rumunského pôvodu v druhej polovici 19. storočia.

Dlabaním sa spracováva čerstvo zoťaté, nevysušené drevo. Najvhodnejšie je drevo z topola, osiky, vŕby alebo lipy.

Technika **štiepania** našla v tradičnom ľudovom prostredí široké uplatnenie. Využívala sa v ľudovej architektúre, pri výrobe náradia pre hospodárstvo

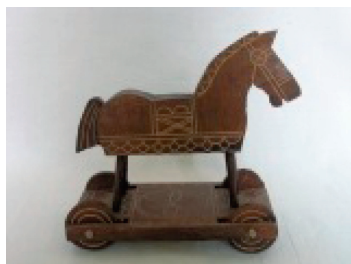
a domácnosť, pri zhotovovaní nábytku, ako aj pri výrobe menších dekoratívnych predmetov. Štiepanie sa prevažne vykonáva z bukového, dubového a javorového dreva alebo dreva ihličnatých stromov.

V minulosti bolo rozšírené na celom území Slovenska. Zo štiepaného dreva sa zhotovujú aj dekoratívne predmety ako závesné holubičky a pávy, tienidlá lúčp.

Obr. 5 Závesné holubičky

Tokárenie je technika založená na princípe tvarovania dreva v rotačnom pohybe súmerne podľa osi. V ľudovom remeselníctve sa týmto spôsobom vyrábalo napr. tkáčske náradie, kuchynský riad, hračky, jarmočné píšťalky ap.

Obr. 6 Hračka

Obr. 7 Píšťalky

Drevené výrobky sa dekorovali rôznym spôsobom. Ich tvarová jednoduchosť bola prirodzene umocnená sfarbením a kresbou dreva. K tejto decentnej prirodzenej výzdobe patrili maľované a vypalované ornamenty alebo napr. ozdoby vybijaním či vylieváním kovom. Takouto technikou boli vyrábané i tradičné jednoduché jarmočné píšťalky a zvukové hračky.

Debnárska technika je založená na princípe skladania nádob zo štiepaných dielov dreva, stiahnutých kovovými obručami. Debnárstvo bolo známe takmer na celom Slovensku. Rozšírenie a vývoj tohto remesla si vyžadoval najmä rozvoj iných – súvisiacich – remesiel a špecializovaných zamestnaní, ako bolo napr. vinohradníctvo, bryndziarstvo, pivovarníctvo, garbiarstvo. Debnárske výrobky boli okrem toho bežnou súčasťou inventára dedinskej domácnosti. Sudy a kade sa vyrábali z tvrdého dubového dreva, ostatné výrobky – hlavne gelety, šafle, bočky, vedrá, múteľnice – prevažne z mäkkého smrekového a jelčového dreva.

Obr. 8 Geleta, múteľnica a vedro

Spracovanie hlíny

Hrnčiarstvo patrí k najstarším špecializovaným remeslám. Spracovanie hlíny sa na Slovensku vyvíjalo v dvoch formách – ako hrnčiarstvo a majolika (označovaná i ako fajansa). Hrnčiarska výroba patrí k najnáročnejším tradičným technikám. Vyžaduje nákladné vybavenie dielne. Výrobca musí mať veľa odborných vedomostí a praktických skúseností. Významnými hrnčiarskymi strediskami boli napr. Bardejov, Držkovce, Ľubietová, Pozdišovce, Nová Baňa, Pukanec, Šivetice, Trstená. Výrobky každého hrnčiarskeho strediska sa vyznačovali charakteristickým tvarom, farebnosťou a dekorom. Vytvorili si vlastný sortiment a vo výzdobe sa prejavovali zreteľne regionálne odlišnosti. Dnes sú hrnčiarske výrobky zastúpené taniermi a misami rôznych veľkostí, džbánmi, krčahmi, vázami, dózami. Tradičné ozdobné techniky sú napríklad:

- maľovaný dekor,
- vyškrabovaný dekor,
- reliéfny dekor.

Obr. 9 Majolika

Obr. 10 Fajansa

Výroba majoliky bola sústredená v niekoľkých obciach západného Slovenska. Jej výrobu k nám priniesli v 16. storočí habáni (anabaptisti, novokrstenci). Z pôvodnej habánskej majoliky sa postupne vytváralo slovenské džbankárstvo, ktoré má vlastný výtvarný prejav. Najznámejšie strediská boli napríklad Košolná, Dechtice, Sobotište, Veľké Leváre.

Technologický postup výroby majoliky sa odlišuje od hrnčiarskej výroby. Rozdiely spočívajú v zložení hliny, farbív, glazúr a v celkovo odlišnom spôsobe spracovania. Majolikové výrobky slúžili pre svoju dekoratívnosť predovšetkým na reprezentačné účely.

Spracovanie skla a maľba na sklo

Zakladanie sklárskych hút bolo na Slovensku spojené s dostatkom surovín potrebných pre sklársku výrobu. Dostatok bukového dreva bol potrebný na vykurovanie taviacich pecí, dostatok vody bol nevyhnutný na drvenie kremičitého piesku a dostatok ohňovzdornej hliny bol potrebný na stavbu taviacich pecí. Prvá sklárska huta vznikla v polovici 14. storočia v Sklených Tepliciach. Neskôr sa zakladali ďalšie huty prevažne v oblastiach západného, stredného a severovýchodného Slovenska. Sortiment slovenských sklární sa na začiatku orientoval na výrobu tabuľového skla, neskôr, najmä v období 19. storočia, sa rozšíril aj na výrobu úžitkových a dekoračných sklárskych výrobkov.

S výrobou skla úzko súvisel vznik ďalšieho ľudového remesla – maľby na sklo. Maľované obrázky vznikali v blízkosti sklární v 18. a 19. storočí a boli vyhľadávaným artiklom na jarmokoch a púťach.

Maľované obrázky na skle boli aj v minulosti pozoruhodným odvetvím ľudového umenia. Popri tradičných biblických a jánošíkovských motívoch sú námetom pre dnešných autorov predovšetkým výjavy a zvyky zo života dediny či symbolické témy, v ktorých sa snúbi všetko, čo prináša so sebou život – láska, radosť i smútok.

Využívajú sa aj ľudové ornamenty a vzory z výšiviek na ľudových krojoch. Každý obrázok nesie v sebe autorov vlastný výtvarný štýl a prístup k tradícii.

Obr. 11 Podmalba na sklo

Spracovanie kovu

Spracovanie kovu má v slovenskej ľudovej výrobe výrazné postavenie. Špecifické je **drotárstvo**, ktoré bolo charakteristickým zamestnaním pre obyvateľov severozápadného a severovýchodného Slovenska (oblasť Kysúc a Spiša).

Drotárstvo ako potulné zamestnanie vzniklo v 18. storočí. Podnetom k vzniku tohto špecificky slovenského remesla bolo i používanie hlineného riadu v dedinských domácnostiach. Drôtovaním nadobúdala hlinený riad väčšiu trvácnosť. V dnešnej dobe sa presadilo najmä umelecké drotárstvo, výroba kaziet a šperkov, v ktorých našla drotárska technika nové uplatnenie.

Ľudové **šperkárstvo** má osobitné postavenie v spracúvaní kovov. Výroba šperkov využívala techniku tepania, vybíjania, gravírovania, liatia a intarzie. V sortimente domácej výroby pre vlastnú potrebu alebo potrebu najbližších prevažovala výroba doplnkov odevu a účesu, ako boli spinky, gombíky, pracky, ihlice, hrebene, prstene a čističe fajok.

Obr. 12 Blanciare, ihlice a pracky

V kolekciách súčasných kovových šperkov sa uplatňujú také staré techniky, ako je rytie, razenie, presekávanie a gravírovanie. V tradičnej, nezmenenej podobe sú valašky – jeden z atribútov pastierskej kultúry na Slovensku. Neodmysliteľnou súčasťou výrobkov z kovu sú **liate** a **plechové zvonce** rôznych veľkostí a zvukov. Ich zhotovovanie bolo vo veľkej miere rozšírené najmä na Orave, z ktorej smerovali výrobky aj do iných oblastí Slovenska. Výroba liatych zvoncov súvisela najmä s chovom dobytky a oviec.

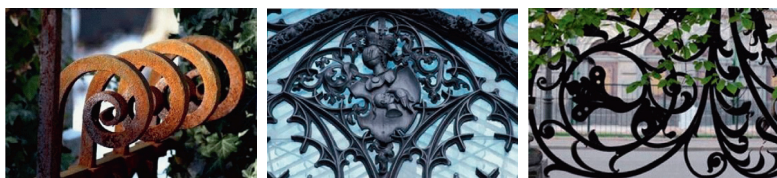
Obr. 13 Liate zvonce

Obr. 14 Plechové zvonce

K náročným technikám spracovania kovu patrilo **kováčstvo**. Toto remeslo bolo súčasťou málopočetnej skupiny dedinských remesiel, ktoré vykonával pre celé obecné spoločenstvo jeden, prípadne viacerí remeselníci. Dedinským kováčom rozsah ich výrobného programu určovali potreby miestneho spoločenstva. Patrili k nim výroba a opravy kovových úžitkových predmetov (poľnohospodárske náradie, podkovy, nástroje, reťaze, kuchynské náradie, klince a pod.).

Kováčska práca sa však svojím záberom prikláňala aj k umeleckému remeslu, a to najmä výrobou výrobkov, ktoré mali uplatnenie v architektúre (napríklad mreže, kovania dverí, okenice).

Obr. 15 Kováčska práca

Spracovanie kože

Výroba z kože bola taktiež rozšírená na celom území Slovenska.

Existovala vo forme ľudovej i remeselnej výroby. V jednotlivých oblastiach sa špecializovala podľa potrieb obyvateľov regiónu – výroba krpcov, káps, opaskov, remeňov, ale i mešcov na tabak, puzdier na nože, zápästkov.

Tradičné využitie kože a ozdobné techniky našli široké uplatnenie aj v súčasnej ľudovej umeleckej výrobe.

Obr. 16 Krpce – Podpoľanie

Obr. 17 Opasok – Podpoľanie

Obr. 18 Krpce – Suchá hora

Obr. 19 Opasok – Suchá hora

Spracovanie rohoviny

Rohovina mala mnohostranné použitie najmä v oblastiach so široko rozvinutým chovom dobytky. Špecifické spracovanie rohoviny bolo známe v južných častiach východného Slovenska.

Malé, väčšinou kravské rohy sa používali na zhotovovanie oselníkov, rožkov na plnenie klobás alebo pomôcok na maľovanie riadu. Rohovinu používali aj hrebenári na výrobu rôznych druhov hrebeňov a oselníkov.

Spracovanie prírodných pletív

Výroba z prútia – košíkárstvo

Prútie bolo v minulosti najrozšírenejším košíkárskeým materiálom. Spracovávalo sa zelené nelúpané prútie. Prechod ku kvalitnejšiemu prútiu súvisel s domáckou a remeselnou výrobou špecializovanou na širšie trhy a so zakladaním košíkárskeých škôl. Tradičné koše, misy a podnosy sú zhotovené pôvodnými technikami na princípe napr. plátrovej väzby alebo tzv. *ťahanou technikou*, pri ktorej je prútie oblúkovito ohýbané.

Výroba zo slamy

Slama bola z prírodných pletív po prútí druhým najpoužívaným materiálom v ľudovej košíkárskej výrobe na Slovensku. Pletenie košíkov zo slamy bolo rozšírené na celom našom území. Známe strediská výroby boli na západnom Slovensku v okolí Senice a Bánoviec nad Bebravou, v južných oblastiach Gemera, Novohradu a Hontu. Ražná slama sa v minulosti využívala na pletenie košov na chlebové cesto, ale aj na zhotovovanie zásobníc na obilie či úlov. V súčasnej výrobe sa ručne nakosená a vymlátená slama používa na výrobu okrúhlych, oválnych košíkov a závesných ozdôb.

Výroba z lubov

Používanie lubov ako pletiarkeého materiálu bolo rozšírené takmer na celom Slovensku. Najväčší rozsah dosiahlo v oblastiach s porastom listnatých stromov, ktoré boli zdrojom vhodného materiálu. Na Slovensku sa používali luby z duba, liesky, klena, javora a lipy, na severovýchodnom Slovensku aj luby zo smrekových a jedľových koreňov. Luby, ktoré vznikajú štiepaním uvedených druhov drevín, sú oblúbeným košíkárskeým materiálom.

Výroba z korieňov

Korienky borovicových, agátových, smrekových a jedľových stromov sú považované za najstarší materiál v košíkárskej výrobe.

Používali sa v oblastiach pozdĺž karpatského oblúka. Spracovávali sa najmä na Záhorí a na severovýchodnom Slovensku, v menšej miere na Orave. Používali sa na výrobu košíkov pre domácnosť a podložiek pod hrnce.

Získanie materiálu je veľmi náročné, keďže koreňky sa vyťahujú zo zeme. Naštiepaný koreňok vytvára opletaním alebo obtáčaním veľmi pevný predmet. Napríklad hore dnom obrátený košík udrží váhu dospelého človeka.

Výroba z pálky

Močiarna rastlina pálka, známa pod označením rákos, trstie alebo šachor, si vďaka svojim vlastnostiam našla miesto i v ľudovej výrobe. Pálka mala v minulosti rozmanité použitie. Robila sa z nej strešná krytina, utesňovali sa ňou medzery, využívala sa na výrobu mäsiarskych tašiek a rohoží.

Výroba zo šúpolia

Z historického hľadiska je kukuričné šúpolie najmladším pletiarskym materiálom na Slovensku. Výroba rôznych predmetov zo šúpolia má svoje začiatky v druhej polovici 19. storočia. Jej intenzívny rozvoj nastal po prvej svetovej vojne. Najväčšími strediskami výroby zo šúpolia boli obce v okresoch Nové Zámky a Komárno.

Vyrábali sa rohože, podložky, košíky, kazety, tašky, klobúky, sandále a opletali sa fľaše. Zo stáčaných listov šúpolia sa pletú pomocou foriem rôzne tvary. Pri pletení sa používajú zaujímavé väzby založené na princípe tkania.

Zo šúpolia sa začali koncom 60. rokov vyrábať prvé figúrky, dnes známe ako šúpolové bábiky, ktoré sa stali akýmsi synonymom súčasnej slovenskej ľudovej umeleckej výroby. Sympatické figúrky znázorňujúce rôzne výjavy z dedinského života – v rodine, pri práci, pri zábave, ako aj biblické motívy – sú veľmi populárne, obľúbené.

Obr. 20 Výrobky z prútia

Obr. 21 Výrobok z pálky

Obr. 22 Výrobok zo slamy

Obr. 23 Výrobok zo šúpolia

Výroba kraslíc

Zdobenie kraslíc súvisí so starobylým zvykoslovím, v ktorom vajíčko bolo symbolom plodnosti, lásky a večnosti, ako aj symbolom jari, slnka, tepla, radosti a priateľstva.

V tradičnom prostredí sa v minulosti zdobili plné varené, zriedkavo surové vajíčka. Na Slovensku sa kraslice zdobili viacerými technikami. Bolo to farbenie, reliéfne voskovanie, batikovanie, vyškrabovanie, oblepovanie rôznymi materiálmi, odrôtovanie a okúvanie.

Zdobené vajíčka, ako symbol jari a radosti, nás aj dnes sprevádzajú pri veľkonočných sviatkoch. Tradícia ozdobovania vajec je na Slovensku stále živá.

Obr. 24 Rôzne techniky výroby kraslíc

Výroba medovníkov

Medovníkárske remeslo má na Slovensku bohatú minulosť. Prvý medovníkársky cech vznikol na začiatku 17. storočia v Bratislave. Táto výroba k nám prenikla z Nemecka a postupne sa rozšírila po mestách západného, stredného

a východného Slovenska. Remeselná výroba medovníkov od počiatkov až do konca 19. storočia sa zakladala na výrobe medovníkov z drevených vyrezávaných foriem. Tieto formy boli zhotovené prevažne zo suchšieho hruškového dreva. Oblúbené a známe formy boli srdce, koník, husár a bábika, tiež postavy v dobových odevoch.

Medové cesto sa pripravovalo z ražnej múky, medu a korenín. Odležané sa vtlačalo do drevených foriem, vyklopilo sa a pieklo v peciach.

V dôsledku zavedenia výroby cukru a následného zakladania cukrovarov v druhej polovici 19. storočia nastal úpadok výroby medovníkov z foriem. Medovníkári začali med nahrádzať cukrovým sirupom a techniku výroby medovníkov z foriem vystriedalo vykrajovanie plechovými formami.

Obr. 25 Medovníky

Výroba tkanín

Spracovanie textilných vlákien patrí medzi základné druhy ľudovej výroby na Slovensku. Základným materiálom slovenskej textilnej výroby bol domáci materiál – ľan, konope a vlna.

Na Slovensku má **tkáčske remeslo** dávnu históriu. Domácka výroba tkanín zaznamenala rozkvet v 18. a 19. storočí. Ručne zhotovené tkaniny boli neodmysliteľnou súčasťou ľudového odevného i bytového textilu. Zo základnej plátrovej väzby sa odvodzovali zložitejšie tkáčske techniky.

Farebné a vzorové kombinácie, rôzne väzby a materiály charakterizovali jednotlivé regióny Slovenska. Na tkanie sa používal ľan, bavlna a vlna.

Zhotovovali sa z nich jednak tradičné ľudové textilie vo forme metráže, no predovšetkým rôzne druhy prikrývok, prestieraní, obrusov a vankúšov. Oblúbené boli najmä tkaniny v prírodnej farebnosti s použitím ažúrovej techniky, ktoré sú vhodné do každého, aj dnešného moderného interiéru.

Spracovanie vlny má na Slovensku dlhú tradíciu. Samotný spôsob spracovania vlny predurčuje celkový charakter hotového výrobku. K slovenským tkaným vlneným textíliám patria predovšetkým guby – tkaniny s vlasom. Pôvodne slúžili ako ochranný odev pre pastierov a furmanov.

Z hrubej, nepravidelne ručne spriadanej vlny sú vlnené prikrývky – surovica alebo vankúše. Pri tkaní z vlny nachádzame aj v dnešnej dobe staré techniky v novom využití. Sú to napríklad koberce tkané uzlíčkovou technikou, ktorá sa pôvodne uplatňovala na vlnených šatkách, alebo koberce tkané tzv. *zápästkovou technikou*. Z vlny sa pomocou drevených foriem tkajú papuče rôznych tvarov.

Obr. 26 Spracovanie vlny

Obr. 27 Vlnená guba

Výroba výšiviek

Vývoj výšivky na Slovensku siaha hlboko do minulosti. Prvé výšivkárske cechy sú doložené v 15. storočí, v ktorom výšivka dosiahla najväčší rozkvet. Znalosť výšivkárskeho umenia prenikala postupne aj do ľudového prostredia. Vznikali a formovali sa regionálne typy výšivky, v ktorých nachádzali odozvu jednotlivé slohové štýly, najmä renesancia.

Vývoj ľudovej výšivky vrcholil v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia. Pre slovenskú ľudovú výšivku je charakteristická farebnosť, bohatosť techník, vzorov a ornamentálnych kompozícií.

Výšivka bola dominantným ozdobným prvkom na ľudovom odevu a jedným zo znakov regionálneho odlišenia. Zdobil sa ňou aj bytový textil.

Výroba čipiek

V tradičnej textilnej tvorbe zohrávalo čipkárstvo významnú úlohu. Rozvinuli sa tu rôzne čipkárske techniky – čipky pletené na krosienkach, šité čipky, háčkovanie a paličkovanie. Paličkovaná čipka k nám prenikla v 16. storočí dvoma cestami: z juhu chorvátskou kolonizáciou a zo západu z Čiech a Nemecka prostredníctvom baníkov.

Je významným textilným druhom, ktorý sa v slovenskom ľudovom textile rozvinul do kompozičnej, ornamentálnej i farebnej bohatosti. Zdobil sa ňou odev i bytový textil. V okolí banských miest vznikli na Slovensku najväčšie strediská čipkárskej výroby a paličkovanie tu bolo významným doplnkovým zamestnaním. Popri baníckych čipkách zaznamenali vlastný vývoj tzv. *rolnícke čipky*, unikátne svojou farebnosťou a ornamentikou. Sortiment čipkárskej výroby tvoria metráže tradičných čipiek, motívy a paličkované doplnky ľudového odevu. Týmito čipkami sú zdobené prikrývky, obrusy, prestierania.

Výroba modrotlače

Rozvoj **farbiarstva** na Slovensku bol v minulosti podmienený predovšetkým bohato rozvinutou výrobou plátna. Známe sú archaické spôsoby farbenia tkanín prírodnými farbivami a rozmanité techniky vzorovania farbených tkanín – vyvážovanie, riasenie a podobne. Farbiarstvo ako dedinská remeselná malovýroba zaznamenalo najväčší rozvoj v druhej polovici 19. storočia v súvislosti s používaním indiga.

Výroba modrotlače indigom zafarbeného textilu s negatívnym alebo viacfarebným vzorom má na Slovensku tradíciu už od konca 18. storočia a od polovice 19. storočia, keď modrotlačiarstvo preniklo do ľudového prostredia. Na našom území sa vytvorila pomerne hustá sieť modrotlačiarских dielní. Modrotlač, ktorá sa na naše územie dostala pravdepodobne z Nemecka, sa pre svoje estetické kvality udomácnila v súčastiach ženského ľudového odevu v Liptove, na Spiši, Orave, v Turci a Šariši. Využívala sa pri zhotovovaní najmä sukní, záster a šatiek bohato vzorovaných a regionálne špecifikovaných. Na výrobu modrotlače sa používali pôvodne celodrevené modrotlačové formy (vyhotovené zväčša z hruškového dreva), neskôr vplyvom módných vln sa začali používať formy s kovovými klinčekmi a plieškami. Dodnes je pre svoje estetické kvality a veľké možnosti výtvarného stvárnenia modrotlač obľúbeným materiálom. Z modrotlače sa vyrábali i hračky (bábiky, zvieratká).

Obr. 28 Vzory modrotlače

Obr. 29 Výrobky z modrotlače

3| Rok na dedine – zvyky a zvykoslovie Slovenska, výročné obyčaje

Ľudové zvyky a tradície oddávna ovplyvňovali život našich predkov. Príčinou ich vzniku bol strach z neznáma, neschopnosť vysvetliť prírodné javy, ale aj snaha zabezpečiť si šťastie, zdravie a krásu.

V dôsledku toho vzniklo množstvo povier, mýtov a legend. Naši predkovia žili v úzkom spojení s prírodou, preto sa zvyky a tradície slovenského ľudu viažu na prírodný cyklus (najmä tie z predkresťanských, pohanských čias).

Ročný cyklus v prírode bol od najstarších čias spätý so Slnkom a striedaním štyroch ročných období. Zmeny v prírode znamenali v ľudskom duchovnom aj fyzickom živote obdobia prechodu a sú s nimi zviazané početné tradície, obrady a sviatky. Tak ako sa v prírode striedajú ročné obdobia, tak sa striedal aj žáner a obsah piesní a štýl tancov. Na jar to boli piesne a tance, ktoré oslavovali začiatok nového cyklu v prírode a v ľudskom živote. V lete, v čase rozkvetu a zrenia úrody, to boli piesne a tance plné sily, vitality a viery v dobrú a bohatú úrodu. Na jeseň ľudia rôznymi prejavmi završovali prácu celého roka a ďakovali za úrodu a bohaté dary. V zime boli piesne pomalé a ťahavé, pretože aj príroda sa uložila na zimný spánok a človek mal čas na rozjímanie, bilancovanie a zhodnotenie uplynulého roka.

Zvyky a tradície mali vždy regionálny charakter, pretože sa viazali na určitý región Slovenska. Mnoho zvykov sa zachovalo dodnes, a to najmä vďaka nadšencom – milovníkom ľudovej kultúry a folklórnym súborom.

3.1| Duchovná a umelecká kultúra

Základ tradičnej nehmotnej kultúry tvorí duchovná a umelecká kultúra.

K duchovnej kultúre patria tie zložky tradičnej ľudovej kultúry, ktoré uspokojujú duchovné a spoločenské potreby človeka:

1. zvyky a obrady súvisiace s kalendárnym a životným cyklom, viera a náboženský život,

2. vedomosti a predstavy o prírode, človeku, nadprirodzených bytostiach a silách, mágií, hygiene, medicíne, kozme, orientácii v priestore a čase,
3. spoločenská kultúra – spoločenské vzťahy, problematika manželstva, rodiny, príbuzenstva a pod.

3.1.1| Kalendárne a výročné zvyky (obyčaje)

Zvyk (obyčaj) je ustálený spôsob správania a konania ľudí v dôležitých životných situáciách, ktorý sa odovzdáva z generácie na generáciu. Obrad je zvyk, ktorý nesmie chýbať pri určitej príležitosti a ktorý má význam z hľadiska viery (Ondrejka, 2008, s. 130).

Kalendárne a výročné zvyky sa viazali na ročné obdobia a významné sviatky (späť s oslavami svätcov alebo významnými udalosťami). Pre ľud býval deň Sviatku všetkých svätých v kalendári určitým medzníkom a orientáciou v hospodárskom živote a ľudových obradoch. S mnohými svätými boli spojené pranostiky, napríklad „Medardova kvapka štyridsať dní kvapká“. Sviatok posvätenia kostola bol základom miestnej slávnosti, nazývanej hody.

Osobitne uctievaní boli svätci – patróni a pomocníci pri práci a v každodennom živote ľudu. Keďže hlavným zdrojom obživy na Slovensku bolo poľnohospodárstvo, chov dobytka, baníctvo a remeslá, ľudoví majstri a remeselníci spodobovali najmä svätého Vendelína – patróna pastierov a roľníkov, svätú Barboru – patrónku baníkov, svätú Katarínu – patrónku furmanov a kolárov či svätého Urbana – patróna vinohradníkov.

K najobľúbenejším a najčastejšie znázorňovaným svätcom na Slovensku patrili svätý Ján Nepomucký – patrón vôd, rybárov, ovplyvňoval dážď, zmierňoval povodne, ochranca úrody a ľudskej cti proti ohováraníu, a svätý Florián – patrón hasičov. Uctievaním týchto patrónov sa čelilo poverám a zvykom spojeným s vodou a ohňom.

S ročnými obdobiami sa spájali tieto zvyky a oslavy patrónov (svätých):

Jarné zvyky – fašiangy (predel zimy a jari), vynášanie Moreny, Veľká noc – Smrtná nedeľa, Kvetná nedeľa, Zelený štvrtok, Veľký piatok, Biela sobota, Veľkonočná nedeľa, Veľkonočný pondelok, Juraj, Máje, Traja zamrznutí, Žofia, Urban, Turíce.

Letné zvyky – letný slnovrat, Ján, Peter a Pavol, Jakub, Anna.

Jesenné zvyky – dožinky, hody, Sviatok všetkých svätých.

Zimné sviatky – stridžie dni, Katarína, Ondrej, Barbora, Mikuláš, Lucia, Tomáš, Vianoce – Štedrý deň, Božie narodenie, Štefan, mláďatká, Silvester, Nový rok, Traja králi, Hromnice, Blažej.

3.1.2| Rodinné zvyky

Rodinné zvyky (obyčaje životného cyklu) sprevádzajú prelomové etapy v živote človeka. Patria k nim narodenie dieťaťa, dosiahnutie pohlavnej zrelosti, uzavretie manželstva (svadba) a úmrtie (pohreb), zvyky spojené so získaním rôznych stupňov spoločenského postavenia vo vzdelávaní (maturita, promócia), v náboženskom živote (krst, prvé sväté prijímanie, birmovka) či v osobnom živote (narodeniny, meniny, jubileá svadieb, regrútsvo a odchod na vojenskú službu, do dôchodku). Ich hlavnou funkciou bolo zverejniť a potvrdiť platnosť každej životnej zmeny.

Najvýznamnejšie rodinné zvyky v minulosti

Krst – podľa kresťanského učenia sa ním človek očisťuje od dedičného hriechu. Krst sa odohráva v kostole a po ňom sa v kruhu rodiny konajú krstiny – oslava na počesť prijatia dieťaťa medzi príbuzných a potvrdenie kmotrovských vzťahov k dieťaťu a rodičom. Krstiny sa nezaobídu bez darov pre dieťa, hostiny a zábavy.

Regrútsvo – regrút (povolanec, branec) bol mládenec, odvedenec na vojnu. V dedinskom spoločenstve znamenal odvod na vojenskú povinnú základnú službu významnú spoločenskú udalosť a potvrdenie dospelosti a fyzickej vyspelosti mládencov. Odchod na vojenčinu sprevádzala rozlúčková zábava a rodinné posedenie. Slávnostného vyprovádzania mládencov z obce sa zúčastňovala rodina a ostatná mládež. Sprievodným znakom odvedenca na vojnu bol slávnostný odev, zvýraznený pierkom a stuhami na klobúku.

Zásnuby – sú verejným obradným potvrdením dohody o uzavretí manželstva. Konali sa po prípravných dohovoroch (pytačky) v predvečer alebo v deň oznámenia sobáša na farskom alebo notárskom úrade (ohlášky). Na Slovensku sa zásnuby konali v dome mladuchy za účasti dospelých príbuzných a susedov. Priebeh riadili zástupcovia rodín (starejší, pytač, oddavač), ktorí prednášali vinše. Dohoda sa potvrdzovala obradovo-právnymi úkonmi – podaním či zväzovaním rúk snúbencov, prípitkom, bozkom a výmenou darov (šatka,

ručník, prsteň). Zásnubným darom býval aj koláč, topánky (čizmy), košeľa, šaty, jablko, ratolesť, pierko. Dohoda sa tiež potvrdzovala hostinou.

Svadba (veselie) – je súbor obradov a zvykov sprevádzajúcich uzavretie manželstva. Podstatou je vylúčenie mladuchy a ženicha z dovtedajších zväzkov (z rodiny, zo spoločenstva slobodných), ich prechod a prijatie do novej rodiny, medzi dospelých členov spoločnosti a založenie si vlastnej rodiny.

Tradičnú svadbu na Slovensku, trvajúcu i niekoľko dní, tvorilo množstvo obradov, zvykov, magických úkonov a veštíeb, obradové jedlá, odevy, predmety, obradový folklór.

K predsavadobným, svadobným a posvadobným zvykom patria:

- zisťovanie súhlasu so svadbou v dome rodičov dievčaťa,
- uzavretie dohody – zásnuby,
- oznámenie sobáša – ohlášky,
- pozývanie na svadbu,
- dievocká a mládenecká rozlúčka,
- príchod ženicha po mladuchu na sobáš a odobierka od rodičov,
- cesta na sobáš – svadobný sprievod,
- sobáš v kostole,
- svadobná hostina a zábava,
- odchod mladuchy z rodičovského domu,
- príchod a prijatie mladuchy v dome ženicha,
- skladanie venca mladuchy,
- ukladanie mladého páru na lôžko,
- čepčenie,
- mladuchin tanec,
- záverečné delenie svadobného koláča (radostníka) medzi všetkých účastníkov,
- posvadobné obyčaje – očista mladuchy, hostiny, návštevy novospríbuznených rodín, zábavy, hry.

Pohreb – tvoria obrady, zvyky a úkony vykonávané v súvislosti so smrťou a pochovaním mŕtveho od smrti do skončenia karu. Súčasťou tradičného pohrebu v minulosti bolo obriadenie, oblečenie mŕtveho, zhotovenie truhly, uloženie (mŕtvy bol vystavený v dome) a vystrojenie do truhly, zvonenie, prerušenie prác v dome a okolí, obradné oplakávanie, stráženie (nočné bdenie pri mŕtvom), príprava jamy na cintoríne, úprava hrobu a vlastný pohrebný

obrad v užšom zmysle (uzavretie a vynesenie truhly, cesta na cintorín, cirkevný obriad, uloženie pozostatkov do zeme a úkony pozostalých po návrate z cintorína).

Cieľom správneho vykonania pohrebu bolo dosiahnuť uspokojenie duše, jej zmierenie s odchodom spomedzi živých na nové miesto, do záhrobia, kde má žiť posmrtným životom. S pohrebom a pochovávaním sa spájal celý rad predstáv, magických úkonov a záväzných spôsobov správania spojených s jednotlivými fázami pohrebu. Po pohrebe sa spravidla v dome nebohého konal kar. Cirkevný pohreb bol odopretý tým, ktorí sa vlastnou vinou vylúčili z cirkevného spoločenstva, samovrahom, nevercom, kacírom a podobne, ak pred smrťou nestačili prejavíť ľútosť.

3.2| Umelecká kultúra

K umeleckej kultúre patria tie zložky tradičnej ľudovej kultúry, ktoré vyjadrujú umelecké cítenie človeka a jeho zručnosti (talent):

1. interpretačné umenie (ľudová hudba, piesne, tance, hry),
2. ľudové umenie (maliarstvo, sochárstvo, rezbárstvo a pod.),
3. domácka výroba a tradičné remeslá (predovšetkým receptúry a pracovné postupy).

3.2.1| Ústne interpretačné umenie

Ústna ľudová slovesnosť existovala pred vznikom písanej literatúry a na Slovensku sa udržala veľmi dlho, pretože Slováci až do 19. storočia nemali vlastný spisovný jazyk. Veľký vplyv na vývoj ľudovej slovesnosti malo prijatie kresťanstva v stredoveku. Dôraznejšie sa uplatňovala spoločenská, rodinná a historická tematika a nastal ideový a umelecký rozmach, ako aj formovanie slovesných žánrov.

Postupne sa zrodili základy kalendárneho a rodinného obradového folklóru (pracovné a obradové piesne a tance) a všeobecného folklóru (hádanky, porokadlá, pranostiky, báje, rozprávky, koledy). Významnú úlohu pri poznávaní a zachovávaní ľudovej slovesnosti mali už od čias štúrovcov zberatelia, neskôr vedeckí pracovníci a profesionálni interpreti.

K najvýznamnejším žánrom ľudovej lyriky patria piesne. Delíme ich podľa príležitostí alebo podľa obsahu na uspávanky, ľúbostné, pracovné (trávnice, pastierske, banícke), obradové (svadobné, krstové), zbojnícke, vojenské, reg-rútske, žartovné a iné.

K ľudovej dráme zaraďujeme napríklad chodenie s betlehemom, svadobné obrady, bábkové hry.

Veľmi rozšírené a obľúbené boli epické žánre ako ľudové balady, ľudové rozprávky (fantastické, realistické, zvieracie) a ľudové povesti (viažuce sa na konkrétne historické udalosti alebo postavy).

K epickým žánrom patria aj malé formy ľudovej slovesnosti, napríklad príslovia (vyjadrujú ľudovú múdrosť, majú poučajúci zámer), porekadlá (sú obrazným pomenovaním konkrétnej situácie), pranostiky (vyjadrujú ľudové skúsenosti alebo pozorovania javov v prírode, predpovede počasia), hádanky (umelecky zobrazujú určitý predmet alebo jav, pri ktorom sa využívajú zhodné črty medzi skutočným predmetom alebo javom a medzi zobrazením, ktoré ho v hádankách nahrádza) a slovné zábavky – rečnovanky, vyčítanky, vysmievaníky.

3.2.2| Hudobné interpretačné umenie

Hudba mala významné postavenie ako súčasť obradov, zábavy a oddychu. Hudobný folklór jednotlivých regiónov charakterizovali rôzne hudobné nástroje a nástrojová hra – sólistická alebo skupinová (ansamblová). Medzi najrozšírenejšie hudobné nástroje patrili a dodnes patria sláčikové nástroje, cimbal, píšťalky a dychové nástroje.

Špecifickým hudobným nástrojom Slovenska je fujara – vzduchozvučná hracová píšťala dlhá až 1,8 m, zvyčajne zhotovená z bazového dreva. Za miesto jej zrodu sa považuje Poľana a severný Gemer (Ondrejka, 2008, s. 184). Fujara ako hudobný nástroj bola v roku 2005 v Paríži zaradená do zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva UNESCO. Špeciálnym druhom fujary je fujara trombita, ktorá je dlhá až 6 m a používaná ako hlásna pastierska trúba.

K najstaršiemu a najuniverzálnejšiemu hudobnému nástroju patria gajdy z kože. Hrou na gajdách sa najčastejšie sprevádzali pastierske tance a gajdoši boli považovaní za najlepších muzikantov.

K najrozšírenejšiemu hudobnému nástroju sa zaraďuje rífová píšťala (ríf je približne dĺžka paže) z lieskového dreva. Nemala dierky a hralo sa na ňu jemnou fúkacou technikou. Niekedy boli spojené dve píšťaly dohromady.

Často používanými hudobnými nástrojmi sú tzv. voľné aerofóny s netradičnými názvami (bzučadlá, frčadlá, hákadlá, golondáše, frngačka, pukadlo, piščadlo, vrtavka-býk a iné).

Najrozšírenejším bezozvučnicovým nástrojom je drumbl'a z ohnutého železného rámu hruškovitého tvaru s ocelovým jazýčkom, po rozkmitaní ktorého vydáva zaujímavo znejúci zvuk.

K najrozšírenejším sláčikovým nástrojom patria husle (škričky, žlobčoky, oktávky) a najväčší sláčikový nástroj používaný u nás je basa (kontrabas, „barbora“).

Na Slovensku k najčastejším kapelám (muzikám) patrili sláčiková hudba, cimbalová hudba a dychovka. Sláčikovú kapelu tvorili iba hráči na sláčikových nástrojoch, najčastejšie sláčikové triá, kvartetá, kvintetá ap. Prevládali v nich husle, violy, basa a niekedy violončelo. Cimbalová hudba bola druhom sláčikovej hudby doplnenej cimbalom a na východnom Slovensku klarinetom. Cimbal je strunový nástroj na veľkej ozvučenej skrinke, ktorý pomáha hudbe dosiahnuť mäkkosť a ľahkosť (Ondrejka, 2008, s. 189).

Dychová kapela (dychovka) je obľúbená najmä na západnom Slovensku. Niekedy majú dychovky aj vyše 20 členov a prevládajú v nich klarinety, trúbky, krídlovky, lesné rohy, heligóny, klarinety, činely a iné.

Do reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva UNESCO bola v roku 2013 zaradená aj *Terchovská muzika*. Je to ústne tradiovaná hudobná kultúra terchovskej komunity, ktorá je špecifická originálnym kolektívnym vokálno-inštrumentálnym prejavom. Pojmom Terchovská muzika sa neoznačuje iba charakteristické inštrumentálne obsadenie s malou dvojstrunovou basou, ale aj celá príslušná hudobná tradícia. Tá je úplná iba spolu s piesňovým repertoárom, s ľudovým tancom terchovská krútená, resp. čardáš, s vlastným hudobným štýlom a interpretmi.

3.2.3| Tanečné interpretačné umenie

Ľudový tanec je pohybovo-hudobné umenie, ktoré bolo rozšírené medzi pastiermi, roľníkmi a remeselníkmi. Na Slovensku boli najrozšírenejšie párové

krúživé tance v pomalom alebo rýchлом tempe. Tradičné ľudové tance tvoria tance ženské, mužské a párové.

K najstaršiemu druhu tancov patria kolesové tance (chorovody), ktoré majú obradovo-magický charakter. Tancovali ich dievky a mladé ženy pri speve (napr. karička).

Najväčšie zastúpenie mali párové krúživé tance, ktoré sa začínali rozkazovačkou a sólom tanečníka, za tým nasledovalo pozvanie partnerky a krútenie partnerov v objatí.

Mužské tance boli ukážkou a porovnávaním vytrvalosti, šikovnosti a fyzickej zdatnosti, takže ich väčšinou tancovali mladší muži. Najznámejšie sú odzemky tancované v podrepe, s valaškou alebo palicou a redik, ktorý sa tancuje na kolenách silne vytočených nôh. Znázorňuje prenášanie salaša – redika (Ondrejka, 2008, s. 203).

Medzi najoriginálnejší mužský tanec patrí ovčí zdych – rituálny tanec z horného Potorysia, pri ktorom trhavými pohybmi tanečníci napodobňujú skon (zdych) ovce.

K tanečným aktivitám môžeme zaradiť aj detské pohybové hry (Kolo mlynské, Zlatá brána, Olijanko, Čížiček, Húsky, húsky, podte domov, Medveďku, daj labku).

3.3| Sviatky jari, fašiangy a Veľká noc

Jar bola obdobím, ktoré sa v čase starého delenia roka na dve časti považovalo za jeho začiatok. S príchodom jari prichádzalo teplejšie a príjemnejšie obdobie, ktoré sa vyjadrovalo v rôznych detských hrách, riekankách a piesňach. Medzi jarné zvyky patria vynášanie Moreny, Veľká noc – Kvetná nedeľa, Zelený štvrtok, Veľký piatok, Biela sobota, Veľkonočná nedeľa, Veľkonočný pondelok, Turíce, Juraj, Traja zamrznutí, Žofia, Urban, Máje.

Veľkej noci predchádzali fašiangy a 40-dňový pôst.

Fašiangy a Popolcová streda

Fašiangy (masopust) majú pôvod v predkresťanskom období a patria k zvykom spojeným s prelomom zimy a jari. Trvajú od sviatku Troch kráľov (6. január) do Popolcovej stredy (pohyblivý sviatok) medzi vianočnými sviatkami

a veľkým pôstom. Bolo to obdobie spoločných priadok, zakáľáčiek a svadiieb, ktoré sprevádzali hry, zábavy, obchôdzky masiek (maškár) a muzík po dedine. V posledných dňoch fašiangov (posledný fašank, mjasnica) sprievody mládencov obchádzali domy a tancovali osobitité fašiangové tance. Na pohostenie počas fašiangových návštev sa smažili šišky, fánky a pampúchy. Na záver fašiangov bolo dovolené všetko, čo sa počas bežného roka nesmelo, pretože ľudia sa skrývali za masky. Masky boli aj zvieracie (turoň – tur, koza, koník), aj ľudské a niektoré mali zmiešané zvieracie a ľudské črty (čert). Konali sa tanečné zábavy, najmä na fašiangový utorok pred pôstom, na ktorých sa niekde pochovávala basa.

V mestách sa usporadúvali maškarné plesy, bály a tanečné zábavy. Fašiangy sa zachovávajú na väčšine územia Slovenska dodnes a konajú sa aj sprievody masiek a karnevaly.

Popolcová streda (Škaredá streda, Krivá streda) je deň, ktorým sa začína obdobie kresťanského veľkého pôstu (40 dní) a končia sa fašiangy. Pripadá na štyridsiaty deň pred Veľkou nocou, ktorej termín sa určuje každoročne podľa lunárneho kalendára, je teda pohyblivým sviatkom. Cirkev ho zaviedla ako deň pôstu a pokánia a počas bohoslužieb kňaz robí popolom na čelá veriacich znamenie kríža so slovami „Pamätaj, že si prach a na prach sa obrátiš“. Od tohto dňa sa strava, odev a obrady až do Veľkej noci prispôbovali pôstu. V domácnostiach sa varili kyslé mliečne polievky, cestoviny a ryby. Odev počas pôstu bol zdobený skromne a ladený do smútočných farieb – čiernej, bielej a fialovej.

Vynášanie Moreny a Deda

Morena (Muriena, Kyselica, Baba) je figurína ženy, ktorá symbolizovala zimu (a s ňou späť smrť). Zhotovovali ju z dreveného kríža obaleného slamou a obliekali ju do miestneho odevu. Spievajúce dievčatá ju nosili po dedine, za dedinou ju vyzliekli, zapálili a hodili do vody. Na strednom a východnom Slovensku sa vynášanie Moreny konalo na Smrtnú nedeľu, v západných a južných regiónoch Slovenska na Kvetnú nedeľu. Vynášanie Moreny patrí k najstarším zvykom na našom území, ktorého korene siahajú do predkresťanského obdobia. Podľa poverových predstáv sa vynesenie a zničenie Moreny mala magicky privolať jar. Piesne spievané pri vynášaní symbolickej zimy patria k najstarším obradovým piesňam.

V niektorých regiónoch Slovenska (Liptov a Orava) vynášali mládenci pri jarných obchôdzkach (prevažne na Smrtnú nedeľu) figurínu muža – Deda (Dida, Chlapa). Hodili ju do vody alebo bili palicami.

Veľká noc (Pascha)

Najvýznamnejšie obdobie jari vyplňa Veľká noc – viacdnňový kresťanský sviatok pripomínajúci udalosti ukrižovania a vzkriesenia Ježiša Krista. Od 4. storočia je pohyblivým sviatkom a určuje sa podľa dátumu, na ktorý prípadne Veľkonočná nedeľa. Tou je podľa lunárneho kalendára prvá nedeľa po prvom splne mesiaca, ktorý nastane po jarnej rovnodennosti. Veľkej noci predchádza štyridsaťdňové pôstne obdobie. K sviatkom Veľkej noci sa viazalo množstvo cirkevných obradov, ale aj tradičné obyčaje súvisiace s príchodom jari a novej etapy roľníckeho roka.

Významnú úlohu v nich hrali voda, oheň, hluk, zeleň a vajíčka. Voda predstavovala nový život, čistotu a krásu. Od Zeleného štvrtka do Bielej soboty bolo zvykom ranné umývanie sa v potokoch, studničkách, brodenie koní, česanie vlasov pod vrbami. Obyčaje späté s vodou vrcholili počas Veľkonočného pondelka v podobe polievania vodou. Zeleň je súčasťou Veľkej noci v podobe vrbových vetvičiek, ktoré kňazi svätili na Kvetnú nedeľu, a korbáčov upletených z čerstvých prútov vrby, ktoré pri šibaní na Veľkonočný pondelok prenášali silu prírody na človeka. Očistnú funkciu zohrával hluk. Od Zeleného štvrtka do Bielej soboty sa zlé sily z dediny zaháňali rapkaním rapkáčov. Najvýznamnejším symbolom Veľkej noci a jarného oživenia prírody je kraslica (pisanka, veľkonočné vajíčko) – farbené a zdobené slepačie, kačacie alebo husacie vajíčko. Podľa cirkevnej symboliky kraslice spodobujú nanebovzatie Krista. Vo veľkonočnom období sa kraslice kládli na hroby zomretým, ženy ich dávali svojim krstným deťom a dievčatá na Veľkonočný pondelok svojim šibačom a polievačom ako dar lásky. Veľkonočné vajíčka sa na celom území Slovenska, okrem farbenia v rastlinných odvaroch, zdobili aj batikovaním (nanášaním vosku kovovou rúrkou alebo špendlíkom na vajce), voskovaním, leptaním, vyškrabovaním, oblepovaním, drôtovaním a podobne.

Smrtná nedeľa

Smrtná nedeľa je nedeľa dva týždne pred Veľkonočnou nedeľou a jeden z dvoch (spolu s nasledujúcou Kvetnou nedeľou) termínov symbolického

vynášania Moreny a Deda (symbolu zimy a smrti). Menej rozšírený bol zvyk, pri ktorom mládež navštevovala domy s vyzdobeným konárom alebo stromčekom ako symbolom prineseného leta, za čo dostávala naturálie. Počas pôstneho predveľkonočného obdobia tvorili tieto obyčaje súčasť stretávania sa mládeže, spoločného spievania a jarných hier v prírode.

Kvetná nedeľa

Kvetná nedeľa je posledná nedeľa pred veľkonočnými sviatkami.

V tento deň počas omše kňaz modlitbami, kadidlom a svätenou vodou svätiteľ rozvíjajúce sa vrbové prúty (baburence, bahniatka), ktoré sa považovali za magické ochranné predmety. Využívali sa v magických liečebných praktikách, na šibanie dobytká pri prvom výhone a podobne.

Na Kvetnú nedeľu vynášali Morenu a Deda. Na západnom Slovensku v tento deň dievčatá nosili po dedine ozdobenú ratolesť (letečko, hájik) a obchádzali s ňou domy.

S predstavou, že spolu so zemou sa na jar všetko otvára, súvisel zvyk nosiť malé deti v tento deň do kostola, aby začali skoro hovoriť, a povera, že hľadači odhalia poklady zakopané v zemi. V tento deň sa konzumovali varené cestoviny a strukoviny, aby sa zabezpečila ich bohatá úroda.

Zelený štvrtok

Zelený štvrtok bol podľa kresťanskej veľkonočnej liturgie dňom konania poslednej večere Krista s apoštolmi. V očakávaní Veľkého piatka (dňa ukrižovania Krista) sa prestalo zvoniť kostolnými zvonmi („zaviazali sa“). Tento deň bol spojený aj s umývaním sa v čerstvej tečúcej vode s predstavou, že tak sa človek zbaví lišajov, vredov, bradavíc, svrabu, ale aj pieh a vyrážok.

Na Zelený štvrtok sa prvýkrát vyháňal dobytok na pastvu a rozšírené boli obyčaje spojené s jeho magickou ochranou proti zlým silám a chorobám a na zabezpečenie prosperity: dobytok musel prekračovať žeravé uhlíky, šibali ho vrbovými prútmi, koňom do hrivy a kravám na rohy uväzovali červené stužky proti urieknutiu a podobne.

Dobrá úroda mala zabezpečiť príprava a konzumácia zeleninových jedál (špenát, šťaveľ, žihlava) a cestovín. Mládenci zvykli v tento deň obchádzať domy a sypať do pitvorov či na prahy izieb mravce symbolizujúce hojnosť a prinášajúce navštíveným rodinám šťastie.

Biela sobota

Biela sobota je kresťanský sviatok na pamiatku Kristovho vzkriesenia.

V tradičnom zvykosloví sa v tento deň varili a piekli obradové jedlá (údená bravčovina, klobásy a huspenina), ktoré sa jedli až počas Veľkonočnej nedele. Masť zo šunky sa odložila na liečenie rán, natieranie volskej šije odretej jarmom alebo nôh, aby pri poľnej práci nepopukali a aby boli chránené pred uštipnutím hadom.

V tento deň sa jedla kyslá polievka z údeného mäsa, zahustená vajcom, alebo kapustnica s hríbmami, cesnakom a zápražkou. Najstarším veľkonočným pokrmom sú vajčka a z nich pripravené jedlá. Začiatkom 20. storočia sa obradovým jedlom stalo pečené jahňa. Tradične sa piekol sladký koláč z kysnutého cesta (tzv. paska, baba, osúch, mrváň).

Kresťanský obrad spojený s pálením zvyškov oleja z lúčok pred kostolom sa ľudovo nazýval *pálenie Judáša*. S prvým zaznením zvonov sa spájalo umývanie a kúpanie v potokoch a studničkách, obchádzanie príbytkov s vodou na ochranu proti ohňu, ich zametanie na ochranu pred hmyzom a hlodavcami, trasenie ovocnými stromami (aby dobre rodili), masenie pluhov (aby na poliach nerástla burina). Biela sobota bola šťastným dňom na siatie a sadenie.

Veľkonočná nedeľa

V tento deň kresťania slávia zmŕtvychvstanie ukrižovaného Krista.

V mnohých oblastiach Slovenska sa svätili jedlá prinášané do kostola. Jedlo sa konzumovalo spoločne a slávnostne ako na Štedrý večer.

Prvým chodom bolo vajíčko, ktoré gazda delil medzi všetkých prítomných. Potom sa jedlo mäso, prípadne namiesto šunky iba hydina. Najesť sa bolo treba dosýta, aby sa zabezpečila sýtosť a dostatok jedla počas celého roka. Zvyšky jedla sa neodhadzovali. Kosti zo šunky a škrupiny vajec dávali roľníci na pole osiate oziminou, aby ju chránili pred krupobitím.

Omrvinke zo stola odkladali na liečenie, zamiešali ich medzi osivo alebo ich dávali sliepkam, aby dobre niesli.

Počas Veľkonočnej nedele ženy a dievčatá zvykli popoludní pripravovať ozdobené varené vajíčka (kraslice) určené nápadníkom slobodných dievčat (kúpačom) alebo aj krstným deťom.

Na západnom Slovensku sa pletli z vrbových prútov pre deti korbáče. Malé deti nimi šibali gazdiné a za odmenu dostávali maľované vajcia alebo pečivo.

Veľkonočný pondelok

Veľkonočný pondelok je posledným dňom sviatkov Veľkej noci, spojený s obyčajmi oblievania a šibania.

Na západnom Slovensku bolo rozšírené šibanie (šľahačka, šibačka) korbáčom z ôsmich spletených vrbových prútov, na strednom a východnom Slovensku kúpanie a oblievanie dievčat mládenkami (namočenie do potoka, poliatie vodou z vedra či hrnčekom, postriekanie voňavou vodou). Obchôdzky po domoch (mládenci chodili aj v skupinách v sprievode muziky) boli odmenené pohostením i peniazmi. Menší chlapci polievali okrem dievčat aj gazdinú. Za odmenu dostali vajíčka, koláč, príp. drobné peniaze. V niektorých obciach dievčatá šibačku a oblievačku mládencom na druhý deň opätovali, pričom nedostávali nijakú odmenu.

Šibanie bolo napodobením bitia použitím zeleného prútika (korbáča) a malo zabezpečiť znovuoobnovenie rastu, zdravia, sily. Vyskytuje sa v kalendárnom obyčajovom cykle (na Mikuláša, mláďatká, Veľkonočný pondelok) a v pracovných obyčajoch (prvý výhon dobytky, obzeranie obilnín).

Oblievanie (pôsobenie tekutinou na osoby, zvieratá a predmety) malo na ne preniesť vlastnosti tekutiny a bolo tradičným ochranným, očistným, plodnosným a liečebným úkonom, spätým s rozličnými obradmi. Najčastejšie sa oblievalo vodou, ale aj rozličnými odvarmi.

Spoločným zvykom ukončujúcim obdobie Veľkej noci boli tanečné zábavy (prvé po pôstnom období), ktoré usporadúvala dospelá mládež v pondelok či v utorok večer.

Turíce

Turíce (svätodušné sviatky, Letnice, Zelené sviatky) sú pohyblivé kresťanské sviatky slávené sedem týždňov po Veľkej noci. Staroslovanský názov Turíce je odvodený od zvieracej masky tura, dominantne zastúpenej v jarných ochranných a obetných obradoch. V tomto období sa konali sprievody masiek, bujaré zábavy so spevom a tancom, hostiny, strelba, obchádzanie chotára s fákľami a hluk. Po rozšírení kresťanstva cirkev na pôvodné turíčne sviatky presunula sviatky Svätého Ducha, znázorňovaného plamienkom alebo holubicou. Duše mŕtvych predkov sa mali cez turíčný týždeň vracáť na zem, pomáhať a ochraňovať živých – konali sa zádušné omše za zosnulých za obdobie od minulých Turíc, na hroby sa kladli zelené vetvičky a vajíčka.

Turičnu zeleň prijalo kresťanstvo, na ochranu domu, hospodárstva a dobytky sa používali v kostole posvätené vetvičky. Na Slovensku turične obyčaje postupne zanikli, v tradícii sa uchovávali zábavy, vkladanie zelených vetvičiek za okná domov a niekde aj čistenie (odomykanie) studničiek.

Juraj (24. apríl)

Svätý Juraj je zobrazovaný ako jazdec na bielom koni bojujúci s drakom. Je patrónom roľníkov, sedlárov, kováčov, debnárov, koní a dobytky, zajatcov, vojakov, jazdcov.

V tradičnej kultúre sa tento deň pokladá za predel medzi zimou a letom a viažu sa k nemu mnohé pranostiky (hrmenie pred Jurajom znamenalo nepriaznivý rok). Ďatelinový štvorlístok, záružlie, podbeľ, had, jašterica a žaba nájdené pred Jurajom mohli mať ochranný blahodarný účinok alebo mimoriadnu moc ako prostriedok ľúbostnej mágie.

Na Juraja sa prvý raz vyhánal dobytok na pašu, vykonávali sa magické úkony proti pôsobeniu škodlivých síl, podporujúce dojivosť a kvalitu mlieka. Pálili sa jurské ohne, pri ktorých sa mládež zabávala – preskakovala vatru, dievčatá spievali obradové a ľúbostné piesne, vili vence, z ktorých veštili svoj vydaj. Rast vegetácie malo podporiť pováľanie sa po oziminách. Deti sa hrali jarné hry (napr. Hoja, duňda, hoja).

Traja zamrznutí muži (12. – 14. máj)

Traja zamrznutí (Traja ľadoví svätí – Pankrác, Servác, Bonifác) je súhrnné pomenovanie pre dni, keď sa podľa pranostík citelne ochladí, hrozia studené dažde, prízemný mráz, čo má význam najmä pre vinohradníkov a ovocinárov. V prípade hrozby mrazov sa dodnes v sadoch a viniciach zakladajú ohne a dymom sa chráni úroda. Spolu s dňami svätcov Žofie a Urbana predstavujú rizikové dni pre úrodu viniča a ovocia. Svedčia o tom pranostiky – „Na ľadových svätých mráz všetky kvety spáli“; „Deň Pankráca osožný je poliam, škodný viniciam“; „Pankrác, Servác, Bonifác – zamrznutí svätí, Žofia ich potvrdí a Urban uzavrie“.

Žofia (15. máj)

Žofia bola svätica, matka troch dcér – Fides, Spes, Charitas (Viera, Nádej, Láska), s ktorými bola v roku 120 umučená.

V tradičnej kultúre sa s dňom Žofie spájal najvhodnejší termín na siatie ľanu a konope. Podľa povier mali narásť také husté ako jej vlasy. Na základe mágie podobnosti malo dĺžku ľanu a konope ovplyvniť aj varenie dlhých cestovín v tento deň.

Bola známa povera, že ak sa v noci na Žofiu vojaci pováľajú po rose, vyhnú sa im guľky v boji. Pranostika „Žofia víno vypíja“ poukazuje na nebezpečenstvo mrazov pre úrodu hrozna.

Urban (25. máj)

Svätý Urban je patrón vinohradov a krčmárov, preto sa zobrazuje so strapcom hrozna. Podľa ľudovej legendy zomierajúci slepý Urban chcel posvätiť viničné prúty, ale vinohradníci mu zo žartu doniesli černičie. Odvtedy černičie nikdy nezamrzne a vinohrady ničí mráz.

S dňom Urbana sa viažu procesie k jeho sochám, ktoré boli umiestnené najmä na okraji vinohradov. Vo vinohradníckych pivniciach sa konali a dodnes miestami konajú hostiny a zábavy. Vo vinohradoch sa začínali zelené práce (od Urbana do Anny). K úrode hrozna sa viaže pranostika „Ak je na Urbana pekne, bude veľa vína, ak oblačno, bude ho málo“.

Máj (háj, hájik, májik)

Máj je vysoký listnatý alebo ihličnatý strom s kmeňom očisteným od kôry, s korunou bez ozdôb alebo ozdobenou stuhami, šatkami a fľaškou pálenky. Stavia sa pred kostol, verejné budovy či domy dievčat v predvečer 1. mája alebo pred Turícami. Stavanie májov patrilo do okruhu obyčajov v mesiacoch máj – júl, keď bola zeleň hlavným obradovým a magickým prostriedkom. Dodnes je všeobecne rozšírené stavať len obecný máj. V stredovekej Európe ho stavali pred kostol, radnicu ako prejav úcty a žičlivosti, od 15. storočia aj pred domy dievčat. Máj staval mládenec dievčaťu, o ktoré mal vážny záujem, alebo máje spoločne stavali mládenci všetkým dievčatám, ktoré dovŕšili vek dospelosti.

Na 1. mája pripadol aj sviatok svätého Filipa, aj svätého Jakuba (tzv. menší Jakub, väčší Jakub sa oslavoval 25. júla).

Tento deň bol považovaný za vhodný na sadenie rastlín. Počas noci pred 1. májom mali podľa tradičných predstáv veľkú moc strigy. Schádzali sa na sabatoch na krížnych cestách a na kopcoch. Na ochranu pred nimi dávali

večer pred 1. májom na prahy maštali, domov i na vstupy do hnojísk trnité konáre, pláсты trávy alebo ich posýpali pieskom. Aby boli kravy chránené pred čarami a mali veľa mlieka, zvieratá a maštale vydymovali 1. mája zelinami. Na Filipa sa mútilo maslo používané na liečenie dobytká.

3.4| Sviatky leta, práca na poli, pastierstvo

V lete, v najteplejšom období roka, sa všetka pozornosť sústreďovala na prácu na poli. Zvyky a obyčaje sa sústreďovali na ochranu pred zlými silami, ktoré by mohli ohroziť úrodu a hospodárske zvieratá, a spájali sa s oslavou letného slnovratu. Obrady letného slnovratu kresťanská cirkev sústredila na 24. jún, sviatok narodenia Jána Krstiteľa.

Po týchto slávnostiach nastáva prírodný cyklus, počas ktorého dozrieva úroda a ľudia majú mnoho práce. Slávnosti a obrady boli teda v tom čase zriedkavejšie. Od 24. júla do 24. augusta plynuli takzvané *psie dni*. Názov je odvodený od súhvezdia Psa a hviezdy Sírirus, ktorá je najlepšie viditeľná v uvedenom období nad ránom. Podľa tradície sa táto hviezda nazýva psom strážiacim Slnko. Tieto psie dni sa podľa rímskeho označenia nazývali aj kanikuly a v prenesenom význame poukazovali na viaceré za sebou idúce slnečné letné dni. Počas letných prác na poli sa často spievali „trávnice“ (pri kosení, zberaní i pri návrate z lúk, keď v plachtách nosili trávnu pre dobytok) sprevádzané tancom (aj s pracovným náradím).

K najvýznamnejším sviatkom leta patrili sviatky letného slnovratu – svätotajánska noc a svätý Ján, Peter, Pavol, Jakub a Anna.

Letný slnovrat (21. jún)

Letný slnovrat je najdlhší deň roka, ktorý sprevádzali obrady motivované kultom Slnka a ohňa. Samotný sviatok slnovratu sa slávil zakladaním živého ohňa (vatry) a mal viacero významov. Ľudia prostredníctvom ohňa s magickou silou podporovali plodnosť Zeme v jej najväčšom rozkvetu. Oheň slúžil aj ako ochrana pred strigami, bosoráctvami a čarovaním. S letným slnovratom úzko súvisí svätotajánska noc a sviatok sv. Jána Krstiteľa.

Svätojánska noc (noc z 23. na 24. júna)

Svätojánska noc je noc pred dňom Jána Krstiteľa (24. jún). Podľa povier sa s obdobím letného slnovratu a začiatku leta spájala zvýšená aktivita nadprirodzených síl, verilo sa, že v noci tancujú strigy na krížnych cestách, víly na lesných čistinkách, že kvitnúce rastliny pred východom slnka hovoria ľudskou rečou a povedia, akú chorobu liečia (preto bol rozšírený zber svätojánskych liečivých bylín). Známe bolo hľadanie pokladov pomocou rastliny feračinový kvet, ktorá vykvitla počas svätojánskej noci.

Očistná a liečebná moc sa pripisovala vode, najmä rose pozbieranej na lúke. Šťastie mal mať človek, ktorý chytil svätojánsku mušku a nosil ju pri sebe. Pálili sa vatry – jánske ohne (vajano, sobitky), ktoré mali privolať dážď. Živý jánsky oheň sa používal na veštenie a jeho žeravé uhlíky mali liečivú silu. V obradoch má oheň očistnú funkciu, a preto dochádzalo pomocou spevu, tanca a preskakovania spoločného ohňa k purifikácii (očisteniu) človeka. Vykonávala sa aj očista dediny a okolitých pasienkov, lúk a polí. Smolou zohriatou v jánskom ohni obľali koleso, ktoré potom kotúľali po dedine a okolitých priestranstvách.

Ján Krstiteľ (24. jún)

Ján Krstiteľ bol posledný starozákonný prorok a prvý svätec kresťanskej cirkvi. Žil ako pustovník, šíril pokoru, ktorej znakom bol krst. Je patrón krajčírov, kožušníkov, garbiarov, hostinských, spevákov, architektov, pastierov, odsúdených na smrť, ochranca pred strachom a mnohými chorobami.

V tradičnej kultúre sa s týmto dňom spájali obyčaje, pôvodne späté u Slovanov so slávnosťami letného slnovratu, v ktorých hlavnú úlohu zohrávali oheň, voda (najmä rosa) a zeleň. Kresťanská cirkev v snahe vykoreniť pohanské zvyky presunula obrady letného slnovratu na sviatok Jána Krstiteľa. Pálili sa jánske ohne (počas svätojánskej noci) a na obranu proti zlým silám sa vykonávali mnohé obradové úkony: do polí a obydlí sa zapichovali zelené prúty na ochranu proti búrke a ľadovcu, aby bosorky nepočarovali dobytku, krmili ho cesnakom a chlebom, cudzie ženy nesmeli vstúpiť do dvora a domu.

Svätojánska noc a deň boli vhodné na veštby vydaja, ale aj na negatívne čary. Platil zákaz hýbať zemou, sadiť, kopať, prať.

V tento deň mali svoj sviatok pastieri, ktorí zapalovali ohne na salašoch. S dňom sv. Jána sa spájali predpovede úrody („Pred Jánom nechváľ jarinu“).

Peter (29. jún)

Svätý Peter (pôvodným menom Šimon) je podľa legendy hlava kresťanskej cirkvi, mučeník a patrón zámočníkov a hodinárov.

V roľníckej kultúre bol tento deň spojený s pozorovaním úrody a chápal sa ako predel leta. Viažu sa k nemu pranostiky o úrode – „Peter a Pavol lámu korene obilia“ (t. j. už nerastie, dozrieva zrno); „Na Petra peceň chleba na poli“; „Keď prší na Petra, ubúda gazdom chleba v peci“.

Rozšírená je aj povera, že v tento deň sa nemá kúpať, lebo hrozí utopenie a pohnevanie vodníka.

Pavol (29. jún)

Svätý Pavol (pôvodným menom Šavel) bol najprv prenasledovateľ kresťanov. Podľa legendy zábleskom z neba oslepol, neskôr mu bol zázrakom vrátený zrak, prijal kresťanskú vieru a meno.

Spolu so svätým Petrom sú považovaní za pravých zakladateľov kresťanskej cirkvi. V minulosti mu bol v kalendári zasvätený aj deň 30. jún a Petrovi 29. jún. Dnes sa slávia spolu 29. júna.

K tomuto dňu sa viažu pranostiky o úrode – „Ak na Pavla svieti slnko, zatekajú strechy, bude veľa vína“; „Ak je tuhá zima, bude bohatá úroda, ak prší, bude málo krmiva“.

Jakub (25. júl)

Sviatok svätého Jakuba, patróna valchárov a farbiarov súkna, sa oslavoval počas žatvy, a preto sa označoval ako žatevný Jakub.

Spolu s nasledujúcim dňom Anny bol tradičným termínom zabezpečenia rastu kapusty. Ženy po jej okopaní napríklad vraveli: „Svätý Jakubku, stískaj hlavičku na kupku, aj svätá Anička, aby bola z každého krička hlavička.“ Nad hlavou pritom držali kôš, kapustný list alebo naznačovali bitie kapusty bielou šatkou, čepcom.

Bol to aj najvhodnejší deň na vyberanie cesnaku a ten, kto chcel mať veľa kupcov dobytky, mal mu v tento deň potrieť uši vajíčkami mravcov.

Na Jakuba sa končilo pravé leto. Nástup babieho leta a chladnejšieho počasia vyjadrovalo porekadlo „Včely lietajú do hôr len do Jakuba“.

Bol to i významný deň predpovedí počasia – „Jasný čas na Jakuba – zima na Vianoce“ a úrody „Jakub posväcuje ovocie – čo ponechá, to dozreje“.

Anna (26. júl)

Svätá Anna je patrónka matiek, manželstva, tehotných aj bezdetných žien, baníkov v strieborných baniach a povrazníkov. V tradičnej kultúre sa s jej dňom spájali úkony zamerané na rast kapusty a zemiakov. Ženy sa krútili okolo kapusty, bili kapustné hlavy čepcami so slovami: „Včera bolo Jakuba, dneska Anny, zakrúcajte sa kapustné hlavy!“

Niekde zo žartu vinšovali Annám, prinášali im kytice zo žihľavy či prázdne balíky. V dedinách a mestách boli rozšírené anenské zábavy a bály a vo vinohradníckych oblastiach hodovanie pri príležitosti skončenia zelených prác vo vinohrade. S dňom Anny sa spája pranostika „Svätá Anna chladná zrána“.

3.4.1 | Poľnohospodárstvo

Poľnohospodárska výroba na Slovensku bola zameraná predovšetkým na pestovanie obilnín a chov dobytka. Charakter intenzívneho hospodárenia malo poľnohospodárstvo v južných a úrodnejších oblastiach – dorábali sa tu všetky druhy obilnín pestované v Európe a uplatňovali sa tu nové technológie a techniky, čo umožňovalo dosahovať vyššiu produktivitu a vyššiu kultúrnu úroveň obyvateľstva. Opačný charakter mala poľnohospodárska výroba v horských a podhorských oblastiach, kde sa zachoval extenzívny chov hospodárskych zvierat, nižšia úroveň pracovného náradia a tomu zodpovedajúca organizácia práce a technologické postupy. Pôda sa obrábala pomocou najstarších poľnohospodárskych nástrojov – motyky a rýľa (tzv. motykové hospodárenie).

Vyvrcholením hospodárskeho roka roľníka bol zber úrody – žatva. Od jej úspešného priebehu závisel budúci blahobyt alebo bieda roľníckych rodín. Do konca 19. storočia bolo na Slovensku rozšírené žatie. Pri žatí sa používal zúbkovaný kosák (srp). Najprogresívnejším žatevným náradím sa od 18. storočia stala kosa. Najprv sa používala len na kosenie trávy, neskôr aj na kosenie obilia. Kosa sa skladá z dvoch častí – kosa a kosiska. Kovová časť – kosa sa vždy vyrábala remeselne, resp. továrensky, drevenú časť – kosisko si vyrábali roľníci sami alebo kupovali od miestnych remeselníkov.

Obilie sa do konca 19. storočia na našom území mlátilo dvoma spôsobmi – cepmi a vydupávaním obilia dobytkom (typické pre južné Slovensko). Základnou mlatobnou technikou na celom území bolo mlátenie cepmi. Cep

sú najstaršie poľnohospodárske nástroje na území obývanom Slovanmi. Najstarším typom boli bezohlávkové cepy, z ktorých sa vyvinuli ďalšie formy až po tzv. dvojohlávkové cepy.

Obilniny sú kultúrne druhy jednoročných rastlín, rozdeľujú sa na oziminy a jariny. Slúžia ako potravina, na výrobu sladú, škrobu a ako krmivo. Agrárna kultúra Slovenska je súčasťou stredoeurópskej roľníckej civilizácie, ktorá pestovala všetky základné druhy obilnín (okrem ryže): pšenicu, raž, ovos, jačmeň, proso, mohár, neskôr pohánku, kukuricu. O pestovaní konkrétnych druhov rozhodovali najmä prírodné podmienky. Význam obilnín v živote vidieckeho obyvateľstva sa premietol predovšetkým do charakteru slovenskej kuchyne i do mnohých poverových predstáv.

Od 17. storočia na územie Slovenska prenikali zemiaky. Ľuľok zemiakový (u nás bandurka, grúľa, švábka, krumpľa atď.) je okopanina pôvodom z Južnej Ameriky. Do Európy boli zemiaky dovezené v 16. storočí, na území Slovenska boli známe asi od 17. storočia. Zemiaky sa dostali k nám vďaka slovenským študentom študujúcim na univerzitách v západnej Európe. Jeden z nich, Tomáš Šváby (odtiaľ pochádza ľudové pomenovanie zemiakov „švábka“), nechal zemiaky rozmnožiť vo Veľkej Lesnej. K rozšíreniu pestovania zemiakov prispeli neúroda obilia v rokoch 1771 – 1773 a poľnohospodárske reformy Márie Terézie. Koncom 18. a v prvej polovici 19. storočia sa začali zemiaky pestovať na zemepanských, neskôr i na roľníckych hospodárstvach. V severných oblastiach Slovenska boli popri ovse hlavnou poľnohospodárskou plodinou a základom zemiakových jedál. Určité sorty zemiakov sa stali surovinou pre liehovarnícky a škrobársky priemysel a krmovinou pre ošúpané. Zemiaky našli uplatnenie aj v tradičnom ľudovom liečiteľstve – kolieska zo surových zemiakov sa prikladali na čelo pri bolestiach hlavy a na vredy, aby začali hnisieť. Zemiakové jedlá obohatili jedálny lístok našich predkov. K základným spôsobom prípravy patrilo varenie neošúpaných zemiakov či ich pečenie v pahrebe. Postupne sa presadilo varenie ošúpaných zemiakov, z ktorých sa pripravovali zemiakové polievky, kaše a prívárky. Ďalšie druhy zemiakových jedál sa pripravovali pečením; varené zemiaky sa opekali, surové sa pražili na masť alebo oleji (najmä v nížinách, kde bol v domácnostiach dostatok tuku). Zemiaky sa v tradičnej strave konzumovali často na večeru, zapíjali sa mliekom, cmarom, kyslým mliekom, nálevom z kyslej kapusty alebo sa jedli s kyslou kapustou. Postupne sa konzumovali ako príloha k mäsu.

3.4.2| Pastierstvo a salašníctvo

Pastierstvom sa nazývalo zamestnanie pastierov dobytká v dobytkárstve a salašníctve. Ich hlavnou činnosťou bolo pasenie a udržiavanie napájadiel. Pastierov si najímali majitelia zvierat alebo obec na individuálne pasenie, koniarsky, koziarsky alebo salašný spolok na kolektívne pasenie. Obecný pastier patrila k obecným sluhom a často vykonával aj funkciu hlásnika. Pred začiatkom sezóny bola s pastierom uzatvorená dohoda, ktorá obsahovala jeho povinnosti, obdobie pasenia, formy a termíny odmeňovania (v naturáliách alebo v peniazoch). Toto zamestnanie malo vplyv na spôsob života pastierov (bývanie, stravovanie, pastierske umenie).

Salašníctvo (ovčiarstvo) bol horský spôsob chovu oviec, ktorý prenikol do Karpát z Balkánskeho polostrova. Nositeľmi ovčiarstva boli valasi, ktorí osídľovali horské oblasti Slovenska. Pri karpatskom horskom ovčiarstve sa ovce pásli najmä na vyššie položených horských pasienkoch (lesy, hole). Spolu s ním sa objavilo aj nové plemeno oviec – valaška. Ovčiarstvo, popri využívaní vlny, mäsa a kože, bolo zamerané najmä na spracovanie ovčieho mlieka. Špeciálnymi salašníkymi mliečnymi výrobkami boli ovčie syry (bryndza, neskôr oštiepok, parenica) a žinčica.

Majitelia oviec sa združovali do salašných spolkov. Spolok najímal baču, ktorý zodpovedal za zverené stádo a hospodárenie na salaši. Niekoľkomesačný pobyt na pasienkoch a výroba mliečnych produktov na salaši si vyžadovali budovanie pastierskych stavieb – kolíb, ktoré slúžili ako prístrešie pre pastierov, na ustajnenie a dojenie oviec, na spracovanie a uskladnenie mliečnych produktov. Tradičný salaš tvorila drevená koliba a ohrada, kde ovce trávili noc. Valasi, ako sa všeobecne hovorilo ľuďom pracujúcim na salaši, žili od jari do jesene na salašoch ďaleko od ľudských obydli a iba na zimu sa ovce zaháňali dole do dedín.

Pastieri trávili dlhé dni so svojím stádom obklopení prírodou a večer sa stretávali na salaši pri vatre, kde si rozprávali príhody, ktoré zažili, spievali ovčiarske, gajdošské a ovčiarsko-zbojnícke piesne a tancovali najmä odzemkové tance s použitím valašky a preskakovaním vatry. Pri pastiersko-drevorubačských tancoch sa inšpirovali prírodou a napodobňovali medvedie pohyby (tanec „medvedku, daj labku“).

Vzniklo tak pastierske umenie (pastierske piesne, tance, zvyky a umenie).

K typickým pastierskym predmetom patrili zdobené črpáky (nádoby na pítie žinčice), varechy, gelety (nádoba na uskladnenie a prepravu bryndze, ale používala sa aj pri dojení oviec), zdobené valašky (slúžili na opieranie sa pri pasení v ťažkom teréne, ale aj na rúbanie dreva a ochranu pred medvedmi a vlkami) a formy na syr a oštiepky. Medzi typické výrobky valachov patrili hudobné nástroje – rôzne píšťaly, gajdy a fujara, ktorá sa dostala aj do zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva UNESCO.

Salašníctvo sa zakorenilo v našej kultúre a v našom folklóre, o čom svedčia výrobky, hudobné nástroje, ale hlavne jedlá. Bryndzové halušky sa stali slovenským národným jedlom, veľmi obľúbené sú aj oštiepky a parenice, bryndza i žinčica.

3.5| Jesenné sviatky, mágia a povery

Jeseň sa v minulosti chápala ako ročné obdobie, ktoré prinieslo plody celoročnej usilovnej práce roľníkov a tiež zabezpečilo zásoby na nadchádzajúce obdobie. Zber úrody, dožinkové (dorobníkové) slávnosti a vinobranie patria k oslavám práce, vyjadrené sú hodovaním, veselosťou, spevom a tancom.

Koniec jesene je spätý so zvykom navštevovania hrobov a vzdania úcty mŕtvym. K najtypickejším jesenným zvykom patria dožinky, hody a Sviatok všetkých svätých.

Dožinky

Dožinky majú pôvod už v predkresťanských dobách, keď sa hospodárska prosperita pripisovala nadprirodzeným silám. Polabskí Slovania obetovali časť úrody Svantovítovi – bohovi so štyrmi hlavami.

Bohatstvo roľníckych hospodárstiev v nasledujúcom roku mali v magickom zmysle zabezpečiť úkony pri každom zbere zrelého obilia: posledné klasy sa nechávali na poli, posledný snop mal byť veľký a ťažký; z najkrajších zožatých klasov sa uplietla kytica alebo dožinkový veniec a zrno z neho sa zvyklo na jar primiešať do osiva.

Funkcia dožiniek sa postupne z magickej zmenila na ďakovnú a oslavnú (slávnosť po skončení žatvy). Na Slovensku sa zachovalo mnoho podôb dožinkových zvykov, ale najčastejším zvykom bolo uvtie dožinkového venca.

Dožinkový veniec (žencovský veniec) uvili na záver žatevných prác. Bol symbolom úrody obilia spojený s mágiou o budúcom opakovaní dobrej úrody. Žnice ho pletli posledný alebo predposledný deň žatvy zo zožatého obilia, poľných (neskôr papierových) kvetov a stužiek. Najčastejšie mal podobu kruhu, kytice, špirály, koruny, koša, domu atď. Bol dôležitou súčasťou dožinkových osláv. Dvojica mladých žencov ho niesla v rukách, na palici alebo na hlave v sprievode ostatných žencov k sídlu hospodára. Odovzdávanie dožinkového venca sprevádzali príhovory a vinše, poďakovanie hospodára a dožinková oslava s hostinou, po ktorej veniec zavesili v dome hospodára na izbový trám, nad stôl alebo pripevnili nad domovú bránu. Tam visel do Štedrého dňa alebo do budúcej žatvy. Zrno z venca sa pridávalo do osiva alebo zvieratám do krmiva – kravám, aby boli dojné, a sliepkam, aby znášali vajíčka. Dožinkové piesne sú kalendárne a obradové piesne, ktoré sa spievali iba na dožinky. Spievali sa pri nesení a odovzdávaní dožinkového venca gazdovi, ale aj v rámci zábavy. V textoch prevláda oznamovanie ukončenia práce (už sme žitko dožali), vyžadovanie oldomáša, prekárание gazdinej a gazdu.

Dožinkové piesne obnovili najmä dedinské folklórne skupiny, ktoré ich používali vo svojich vystúpeniach.

Slamený stromček (kvočka, pavúk, muší raj) je obradový vianočný alebo dožinkový predmet, symbol úrody; predchodca vianočného stromčeka a znak Vianoc. Zhotovoval sa z najkrajších klasov alebo z posledného požatého obilia, posväcoval sa 15. augusta v kostole a na Štedrý deň zavesil nad stôl. Najčastejšie do zemiaka zapichovali klásky, ktoré ozdobovali farebnými papierikmi. Ešte koncom 20. storočia sa uchoval ako jeden z vianočných symbolov (najmä u Rusínov) na severovýchode Slovenska. Dožinkové slávnosti sa dodnes zachovali ako obaračkové slávnosti vo vinohradníckych oblastiach. Tiež sú spojené s oslavou úrody, pohostením a zábavou. Variantom dožiniek bol tzv. dorobník (zemiakový dorobník, dokopník). Bola to oslava úrody zemiakov. Ženy počas neho napichali na konár drobné zemiaky (obdoba dožinkového venca) a so spevom išli na majer k hospodárovi, ktorý ich pohostil.

Hody

Slovo hody má staroslovenský pôvod a znamená hostinu, sviatok, ktorý ukončoval poľnohospodársky rok. Svetská stránka sviatku sa odohráva v obci a v rodine, cirkevná stránka sviatku sa odohráva v kostole. Termíny hodov

sa najčastejšie spájajú s oslavou patróna (svätca), ktorému bol zasvätený miestny kostol. Tam, kde sú v obci kostoly dva, sa konajú hody a menšie hodky. Hody sa väčšinou konajú koncom leta a začiatkom jesene, keď je sviatok spojený aj s oslavou poďakovania za úrodu.

Zachovalo sa niekoľko pomenovaní tejto slávnosti: hody (odvodené od slova dohoda, pretože to bolo obdobie vhodné na uzatváranie dohôd), kermeš (názov pochádza z nemčiny a spája sa so zasväcovaním kostola) a odpust (odvodené od slova odpustok – vykúpenie, vymodlenie odpustenia hriechu počas tejto slávnosti). Hody sa začínali v nedeľu, keď prichádzali hostia. Domy a priedomia boli vyčistené a upravené, bolo navarené a napečené všetko, čo vyžadoval obyčaj. Na hodoch sa tradične podávali (dodnes podávajú) koláče a pečivá (hodovníky), mäso, alkoholické nápoje a na západnom Slovensku pečená hus alebo kačica s lokšami, kapustou a mladým vínom. Tento deň sa konali tanečné zábavy, na ktorých bolo zvykom obradné zabíjanie kohúta, z ktorého sa uvarila polievka. Hodové hostiny a slávnosti boli spojené s jar-mokmi a rozličnými atrakciami (skrotené medvede, kolotoče, strelnice, divadelné vystúpenia, predaj výrobkov). Zvláštnym druhom hodovej slávnosti boli pastierske (valaské) hody na Demetera (Mitra, 26. október). Svätý Deme-ter bol patrón pastierov. Jeho kult sa na Slovensku rozšíril po príchode valaského pastierskeho obyvateľstva. V tradičnej kultúre sa s týmto dňom viazali pastierske alebo valaské hody – mitrovanie. Bača a valasi chodili po dedine v sviatočných šatách, v kostole obetovali syr a oštiepky. Po vyúčtovaní s majiteľmi oviec sa konala spoločná hostina s hudbou, so spevom a tancom.

Sviatok všetkých svätých (1. november)

Sviatok všetkých svätých je venovaný pamiatke mŕtvych, ale pôvodne bol zasvätený tým svätcom, ktorí sa v cirkevnom kalendári neoslavovali jednotlivo. Vznikol v 4. storočí vo východnej cirkvi a svätil sa 13. mája. V roku 835 ho pápež Gregor IV. preložil na 1. november. Počas tohto sviatku je zvykom navštevovať hroby príbuzných a známych, pričom sa veľká pozornosť venuje výzdobe hrobov.

Pamiatka zosnulých (Dušičky, 2. november)

V rímskokatolíckej cirkvi bol tento deň venovaný pamiatke mŕtvych, zavedený v 10. storočí. Pôvodne v tento deň kláštory uctievali pamiatku významných

členov svojho rádu. Od 13. storočia sa slávil v celej západnej cirkvi 2. alebo 3. november na pamiatku duší v očistci. Podľa katolíckej viery prispievajú omše, modlitby a iné dobré skutky k ich vyslobodeniu z očistca. Na Slovensku bolo zvykom na Dušičky obdarúvať chudobných ľudí a žobrákov jedlom alebo peniazmi, aby sa modlili za pokoj duší zomretých. K starším zvykom patrí pálenie sviečok na hrobch, k novším kladenie vencov a kvetinová výzdoba.

3.5.1| Mágia a povery

Korene povier a mágie siahajú do predkresťanských (pohanských) čias a spájajú sa s vierou v nadprirodzené sily a bytosti. Mnohé sa zachovali aj po prijatí kresťanstva a pretrvali dodnes.

Povera je viera (vžitý názor bez rozumového zdôvodnenia), že niektoré javy a udalosti sú prejavom nadprirodzených síl či znamením budúcnosti (keď napr. vidíme kominára a chytíme sa za gombík, budeme mať šťastie). Prelínajú sa v nich prvky prvotných náboženstiev prežívajúcich do súčasnosti. Boj proti poverám sa v 19. storočí pokladal za nevyhnutnú súčasť šírenia osvety – viedli ho najmä učitelia a farári. Mágia je označenie pre obrady a úkony, ktorými človek ovplyvňuje pomocou nadprirodzených síl iných ľudí, zvieratá, prírodné javy alebo vyvoláva spojenie s duchmi a bohmi. V tradičných zvykoch sa využívala mágia podobnosti (rovnaké sa vyvolávalo rovnakým – aby bol pes strážiaci dom zlý a ostražitý, dávali mu korenisté a krvavé jedlá), imitatívna mágia (napodobňovanie – napr. na Štedrý deň gazdiná v podrepe chodila okolo stola nasledovaná deťmi, aby aj kvočka tak vodila svoje kurence) alebo parciálna mágia (vlastnosť jedného celku sa cez jeho časť prenášala na iný celok (napr. prostredníctvom rosy prenesenej z jedného poľa na druhé sa mala preniesť aj jeho úrodnosť). Zákony mágie sa uplatňovali aj vo forme zákazov – napríklad tehotná žena sa nesmela dívať na požiar, aby dieťaťu na tvári neostala červená škvrna. Podľa cieľa, ktorý praktiky sledujú, poznáme mágiu počiatku, ľúbostnú, slova, plodonosnú, prosperitnú, agrárnu, ochrannú, očistnú.

Mágia počiatku

Mágia počiatku je viera, že začiatok určitého procesu ovplyvní jeho priebeh, a najmä výsledok. V tradičných predstavách malo zmysel pri významných

činnostiach zabezpečiť ich dobrý priebeh riadením vlastného správania (vykročiť pravou nohou), obeťami (pri prechode cez prvý potok hodiť do vody smidku chleba), úkonmi (pred začatím spoločného pasenia dobytku pastier nakreslil prútom na zemi kruh a do kružnice zapichol drevené kolíky, aby stádo držalo pohromade).

Mágia počiatku sa vzťahovala aj na poradie objektov, s ktorými prišiel človek do kontaktu: prvý objekt, ktorý človek zazrel, počul, stretol či uchopil, mohol mať funkciu vešteckého znamenia alebo prostriedku na získanie želaného cieľa (prvý dojem, prvý deň na novom mieste).

Lúboštná mágia

Lúboštné čary sú také praktiky, úkony a prostriedky, ktorými možno získať, obnoviť alebo zničiť citovú (aj telesnú) náklonnosť osoby opačného pohlavia, odstrániť či odlákať soka, sokyňu v láske. Verilo sa, že každý človek má osudom určeného partnera. Podmienkami úspešnosti lúboštných magických praktík bolo dodržanie konkrétneho času (napr. pred Jurajom, na Veľký piatok, na Ondreja), situácie (napr. pri vychádzaní mladuchy z kostola, na tanečnej zábave), miesta (krížne cesty), použitia správnych prostriedkov (napr. vlasy vytúženého partnera, voda zo siedmich prameňov, srdce z krstice).

Mágia slova

Je to viera, že realitu možno zmeniť vypovedaným alebo graficky znázorneným slovom. K mágii slova patria zariekania, zaklínania, klatby, nadávky, želania a vinše. Platil zákaz vysloviť určité slová v určitých situáciách a nahradiť ich iným slovom či opisom. Napríklad bežné bolo pomenovanie pekelníka, čierneho, rožkatého, ktoré označovalo diabla. Keď sa mal spomenúť démon či striga, zabránilo sa vypočutiu ich mien formulou „kamene ti v ušiach“.

Nevyslovovali sa názvy niektorých chorôb alebo sa spomenuli náhradným označením (zlá choroba; bodaj by spala). Verilo sa, že ak človek začal komunikovať s nadprirodzenou silou, dostal sa do jej moci.

Plodonosná mágia

Plodonosná mágia mala podporiť reprodukciu a rozmnožovanie ľudí a zvierat. Jej prvky boli obsiahnuté vo vianočných a novoročných vinšoch, kolekách, rodinných obyčajoch (napríklad úkony na zabezpečenie potomstva

vykonávané v priebehu svadby). Uplatňovala sa aj na hospodárske zvieratá. Napríklad hniezdo pre hydinu malo byť zo slamy, na ktorej spával muž; aby sa rozmnožili ošípané, varili na Popolcovú stredú pirohy; aby kravy neostali jalové, mali na Štedrý večer vojsť do stajne len muži.

Prosperitná mágia

Prosperitná mágia mala prispieť k materiálnemu zabezpečeniu, prosperu a zdraviu. Ako magické prostriedky využívala obilie, ovocie, múčne jedlá, strukoviny, zeleň, vajcia, železo a mince, ale i gestá, skoky, zariekania a vinše. Jej úkony sa orientovali na bohatstvo a plodnosť rodín (obsypávanie mladomanželov zrnom, na štedrovečerný stôl položili mincu, aby nikdy nechýbali peniaze a podobne), rast, úžitkovosť a želané vlastnosti domácich zvierat (kúpený dobytok obchádzali s pecňom chleba, aby dával úžitok), úspech pracovných a iných aktivít (roľníci a remeselníci dávali pod štedrovečerný stôl svoje pracovné náradie), zabezpečenie zdravia a rastu (obchádzanie dobytka, keď odchádzal prvý raz na pastvu), úspech v kartách alebo pri úradných úkonoch mal priniesť kúsok chleba, svadobného koláča, štvorlístok ďateliny či povraz z obesena.

Agrárna mágia

Agrárna mágia bola zameraná na rast, dozrievanie a plodnosť pestovaných rastlín. Napríklad pri vození hnoja na polia sa na zlepšenie jeho účinku vkladala do prvej a poslednej kopy čečina, aby sa polia rýchlo zazelenali; po žatve na poli nechali prvé, posledné alebo najkrajšie klasy nezožaté, aby sa zachovala jeho úrodnosť.

Prvky agrárnej mágie sú prítomné aj v štedrovečerných zvykoch (kladenie vypestovaných plodín na sviatočný stôl), v koledách, vianočných, novoročných a jarných vinšoch zameraných na hojnú úrodu, privolávajúcich dážď ap.

Ochranná mágia

Ochrannú mágiu predstavovali zákazy a praktiky na ochranu pred zlými silami, chorobami, prírodnými živlami a nešťastím. Časť ochranných zákazov platila len v určitých termínoch (napríklad na Valenta – Valentína 14. februára sa nesmelo priať ani píliť drevo, lebo by človeku hnisali prsty) či v konkrétnych životných situáciách (napr. od nepokrsteného dieťaťa matka

nesmela odísť, aby ho nevymenila striga). Na ochranu sa používali ochranné predmety a znaky, zariekania, modlitby a praktiky.

Očistná mágia

Očistná mágia slúžila na očistenie objektu od škodlivých a nečistých nadprirodzených síl. Jej prostriedkami boli voda, oheň, rastliny považované za magicky aktívne, sliny, krv, zem, ale aj slovo (zaklínanie, zariekanie, modlitba). Bola podstatnou zložkou mnohých liečebných postupov.

Vo výročných obyčajoch mali očistný charakter obradné oblievanie vodou a umývanie sa (napr. kúpanie v potoku na Veľký piatok, polievanie dievčat na Veľkonočný pondelok), pálenie a preskakovanie vaty (napr. na deň Jána Krstiteľa), zapalovanie sviečok (napr. pri štedrovečernom stole) a podobne. V svadobných obyčajoch mala očistná mágia formu spoločného umývania svadobčanov alebo novomanželov.

Magické figúrky, úkony, čísla

S mágiou úzko súviseli magické predmety. Magické figúrky ľudí či zvierat, zastupujúce reálny objekt, sa zhotovovali z textilu, cesta, slamy, vosku a pod. Najznámejšie magické figuríny Morena a Dedo vznikli ako náhrada za ľudské obete. Negatívny význam malo zavesenie slamenej figúrky, ktorá predstavovala konkrétnu osobu, do komína. Postupným ničením figúrky mala chradnúť aj táto osoba. V mágii sa používali magické prostriedky získané presne určeným spôsobom, dodržiaval sa presný čas (určitá fáza mesiaca, prvé jarne hrmenie a iné) a miesto (napr. tam, kde slnko nezasvieti, na prahu domu). Niekedy sa očakávaný výsledok dosiahol bez uškodenia inej osoby: aby sa privolal dážd', museli dievčatá nabráť do úst vodu, prekročiť tri potoky a vodu vypustiť na žeravé uhlíky; niekedy sa cieľ dosiahol na úkor iných: aby gazdina preniesla časť znášky vajec cudzích sliepok na vlastné, vložila na Štedrý večer do kurína triesky z dreva nazbierané v cudzom dvore pri kláte. Pri úkonoch zameraných na liečenie mali významnú úlohu magické čísla a presne určený spôsob správania ako napr. prežehnávanie sa, modlenie či mlčanie: pri liečení urieknutého dieťaťa žena hádzala pri ňom žeravé uhlíky do nádoby s vodou, rákala od desiatich späť k jednej, pomodlila sa otčenáš, potom uhlíkovou vodou dieťa umyla na čele a niekoľko kvapiek mu nakvapkala do úst.

Čísla mali tiež magický význam. Negatívny či neutrálny význam mali párne čísla, nepárne čísla (okrem trinástky považovanej za číslo nešťastné) boli pozitívne. V tradičných predstavách na Slovensku mala veľký význam trojka a jej násobky. Úspech magických úkonov zabezpečilo ich trojnásobné opakovanie; v zariekaniach negatívne rátať od 9 do 1. V čarovných rozprávkach má drak 3, 6, 9 hláv, tretia dcéra je najkrajšia, hrdina plní 3 úlohy, má 3 pomocníkov, dostane 3 dary a pod. V počte prostriedkov potrebných na magické úkony je častá aj sedmička – v rozprávkach je 7 zhavranených bratov a 7 trpaslíkov. Päťka je šťastným číslom ľudí narodených v piatom mesiaci roka či v piatom dni mesiaca, ktorí majú byť tiež obdarení nadaním a múdrosťou.

Čarovanie a veštenie

Čarovanie, často spojené so zariekaním, sa na Slovensku chápalo ako pozitívne zameraná činnosť. Čarovanie s cieľom poškodiť, spojené prípadne so zaklínaním, bolo známejšie pod názvom porobenie. Vštením sa zisťoval osud jednotlivca na kratšie či dlhšie obdobie a ovplyvňoval sa magickými prostriedkami. Čarovalo sa počas slnovratu, rovnodennosti, na Ondreja, na Luciu, na Štedrý večer atď. Na území Slovenska sa veštilo podľa rastlín, snov, správania vtákov, zvierat a hmyzu, pri liatí vosku a olova, z popola, uhlíkov a podobne. Vštenie budúcnosti bolo prejavom nadprirodzených schopností výnimočných jednotlivcov (veštec, veštica).

Démoni a polodémoni

Démoni boli dobré i zlé nadprirodzené bytosti, ktoré pomáhali alebo škodili človeku. Človek sa snažil nakloniť si ich zachovávaním príslušných postupov a zákazov, obeťami, čarami, alebo využíval ochranné predmety. K démonom patrili antropomorfné bytosti (víla, svetlonos, čiernokňažník, trpaslík), niekedy so zvieracími prvkami (vodník, čert), zoomorfné bytosti (had, lasica, zmok) alebo bytosti, ktoré mohli podoby striedať či stať sa nehmotným duchom.

Polodémoni boli osoby, o ktorých sa verilo, že majú nadprirodzené vlastnosti (striga, bohyňa), škodlivé bytosti (upír, mora), ktoré bolo treba zneškodniť, či duše zomretých vracajúce sa k pozostalým v rozličných podobách. Predstavy o démonoch sa vyskytujú v poverových výrokoch, povestiach a čarovných rozprávkach.

3.5.2| Ľudové liečiteľstvo

Tradičné ľudové liečiteľstvo používalo na obnovu zdravia rôzne praktiky a prostriedky. Čím bola príčina choroby nejasnejšia, tým viac praktík, najmä magických, na chorobu existovalo. Magické praktiky boli založené na predstave o démonovi choroby, ktorého z tela vyhánali, prenášali na iný objekt a zničili. K magickým liečebným prostriedkom patrili svätená voda, krieda, zaklínadlá a čary. Chorobu vyhánali zariekaním, okurovaním (odymovaním), bitím, použitím svätených predmetov a zapáchajúcich látok (cesnak). Často sa používali obetné dary, ktoré mali získať pomoc nadprirodzených bytostí (božstva, Boha) pri liečení, alebo im ich z vďaky dávali po vyliečení. Liečeniu sa venovali liečitelia a zelinkári. Používali liečivé rastliny vo forme obkladov, odvarov, liečivých masťí, olejov. Pri magickej ochrane zdravia ich zašívajú do odevu, kládli do obuvi, vešali v obydlí. Magická sila rastlín sa zvyšovala ich zberom v určitých dňoch: na Juraja (24. apríl), svättojánske zeliný na Jána (24. jún), v noci na Petra a Pavla (29. jún) a podobne. Poznatky o liečivých rastlinách sa odovzdávali ústne aj v receptároch.

3.6| Zimné sviatky, Vianoce

Zima sa spájala so zimným slnovratom (21. december), ktorý bol najkratším dňom v roku. Symbolizoval znovuzrodenie Slnka a bol považovaný za začiatok novej etapy. Kresťanstvo nahradilo pohanské zvyky zimného slnovratu (obradu na počesť Slnka, magické úkony na zabezpečenie hospodárskej prosperity, zachovanie zdravia, získanie manželských partnerov, ochranu pred zlými silami, démonmi, znaky, z ktorých sa predpovedali úroda, osud ľudí a počasie) adventom a oslavou Kristovho narodenia. Pre roľníkov bola zima zmenou v spôsobe života. Práca sa z polí preniesla do hospodárstiev a ľudia sa venovali činnostiam ako oprava a zhotovovanie náradia, pradenie, tkanie, šitie, páranie peria, zakáľacky a iné činnosti, ktoré boli príležitosťou na stretávanie sa s inými ľuďmi. Najväčší význam mali priadky, ktoré sa začínali v druhej polovici októbra a trvali do konca fašiangov (Popolcová streda). Prinášali veselú zábavu, hry, tance, spev, rozprávanie a čítanie zábavných a napínavých príbehov, žartovné obchôdzky mládenčov v prestrojení.

3.6.1| Stridžie dni

Stridžie dni označovali významné dni zimného slnovratu: Katarínu (25. november), Ondreja (30. november), Barboru (4. december), Mikuláša (6. december), Luciu (13. december) a Tomáša (21. december).

Predlžovanie nocí a krátenie dní sa podľa povier stotožňovalo so zvýšenou aktivitou nečistých síl. Na ochranu sa používali prostriedky ochrannej mágie (magické rastliny – cesnak, cibuľa, mak), ochranné znaky (kríž, kruh), masky a hluk, ktoré mali zahnať zlé sily. Na ochranu pred strigami (bosorkami) škodiacimi najmä dobytku sa zaviedol zákaz vstupu cudzej ženy do domu a dvora, jedenie a natieranie dverí cesnakom, obchádzanie domu so svätenou vodou, uhlíkmi a okurovanie ľudí a dobytká.

Katarína (25. november)

Svätá Katarína bola patrónka baníkov, študentov, kolárov, kníhtlačiarov, povozníkov, slobodných dievčat.

Bol to prvý stridží deň a spájal sa s mnohými poverami. Na ochranu pred strigami sa jedol cesnak a robili sa ním kríže na dverách. Porušenie zákazu ženských prác (pradenia, šitia) a ranných návštev žien malo mať za následok zbieranie sa prstov v čase letných prác a rozbíjanie riadu po celý rok. Konali sa posledné tanečné zábavy a bály pred adventom. Keďže sa v tomto období až po fašiangy konali zakáľacky, niekde sa jaternice nazývali podľa mien svätcov: dora, matej, katarína, barbora, tomáš alebo názvami príbuzných: dedo, baba, ujec, ujčiná. Ku Kataríne sa viažu pranostiky – „Na svätú Katarínu skrývame sa pod perinu“, „Katarína na ľade a Vianoce na blate“.

Ondrej (30. november)

Svätý Ondrej býva zobrazovaný so svätoondrejským krížom (kríž tvaru písmena „X“) a je patrónom sedliakov, rybárov a neviest.

V predvečer Ondreja sa jedlo menej cesnaku ako v predvečer iných stridžích dní. Bol to deň bohatý na zvyky a rituály najmä pre dievčatá, lebo sa spájal s veštami o vydaji. Dievčatá sa stretávali v domácnostiach, kde liali cez kľúč roztavené olovo do vody a odliate obrazce im mali ukázať, čím bude ich budúci manžel (kruh symbolizoval kolára a podobne). Pritom odriekali slová: „Ondreju, Ondreju, tebe olovo lejú. Dajže nám Ondreju znati, s kým

ja budem pred oltárom státi.“ Tiež sa varili halušky, v ktorých boli ukryté mená chlapcov. Ktorá haluška vyplávala prvá, tá ukrývala meno budúceho ženicha. Po zotmení vychádzali dievčatá von, kde pokračovali ďalšie rituály – trasenie plota pri dome, v ktorom býval mládenec s menom Ondrej. Po vyrieknutí zaklínadla „Plote, plote, trasiem ťa, svätý Ondrej, prosím ťa, daj mi tejto noci znať, s kým ja budem pri oltári stáť“ dievčatá čakali, z ktorej časti zabreše pes, zakrochká prasa alebo sa ozve iné znamenie, pretože odtiaľ bude ich budúci muž. V tento deň sa nesmeli šiť – aby nezabíjali hromy, a nesmeli sa požičiavať veci. Aj tento deň mal význam z hľadiska pranostík o počasí („Aké počasie bolo na Ondreja, také malo byť celú zimu“) a o úrode („Keď sú na Ondreja kvapky na stromoch, bude veľa ovocia“).

Barbora (4. december)

Svätá Barbora bola patrónka baníkov, delostrelcov, zajatcov, hutníkov, kameňárov, hrobárov, zvonárov, ale aj ochrankyňa pred búrkou, morom a horúčkou. Na jej deň sa v stredoslovenských banských oblastiach konali slávnostné sprievody a omša a baníci jej prejavovali úctu pred každým sfáraním a po vyfáraní. Na Barboru, ako po všetky stridžie dni, platil zákaz ranných návštev žien, pradenia, šitia a párania peria. Na západnom Slovensku chodili po domoch maskované postavy Barboriek v bielych šatách so zastretou alebo pomúčenou tvárou a symbolicky zametali príbytok husím krídlom, aby vymietli nečisté sily. Dievčatá dávali do vody vykvitnúť (púčkovať) halúzky z ovocných stromov (barborky). Ak do Štedrého dňa vykvitli, veštilo to vydaj a lásku. Na Horehroní chodili malí chlapci vinšovať s oceľou. K Barbore sa viaže pranostika „Svätá Barbora ťahá sane do dvora“.

Mikuláš (6. december)

Svätý Mikuláš je patrón rybárov, lodníkov, pastierov, zlatníkov, dospelých dievčat, detí, študentov a obchodníkov. Zobrazovaný býva v biskupskom rúchu.

Najstarší mikulášsky zvyk je obchôdzka troch maskovaných mužov – prvý muž znázorňoval kozu, druhý chlapa obkrúteného povrieslami a tretí muž mal na chrbte ženskú figurínu. Neskôr vznikol zvyk obchôdzky s Mikulášom, anjelom a čertom. Obdarovanie detí na Mikuláša sa stalo rozšíreným obyčajom, deti dostávali v noci darčeky do topánok položených v okne. S týmto

dňom sa spájali veštby vydaja (hádzanie kukurice do okien, volanie do studní). Pranostiky na Mikuláša hovoria o počasí a predpovedajú úrodu – „Keď na Mikuláša sneží, bude požehnaný rok“.

Lucia (13. december)

Svätá Lucia je patrónka nevidiacich. Podľa povier na Luciu vrcholila činnosť zlých síl, preto bol tento deň najväčším a najnebezpečnejším stridžím dňom a Lucia najväčšou bosorkou. V starších predstavách bola ochrankyňou pradenia a priadok, s čím súvisel zákaz priať a šiť. Ako ochranný prostriedok pred nečistými silami sa používal cesnak, svätená voda, dym z voňavých bylín a iné. Na dvere domov a hospodárskych budov kreslili kolomažou, neskôr cesnakom luciové kríže a zlé sily sa zaháňali hlukom v obci a na krížnych cestách. Strigy mohol vidieť ten, kto sa posadil na luciový stolček (vyrábaný špeciálnym spôsobom od Lucie do Vianoc) v kruhu opísanom trojkráľovou kriedou a svätenou vodou.

Boli rozšírené obchôdzky maskovaných Luciek: ženy v bielych šatách, plachtách, s tvármi obielenými múkou vchádzali vo dvojici či štvorici do domov, ometali steny a kúty husím krídlom či štetkou a zväčša mlčali. Ak ich do niektorého domu nechceli vpustiť, natreli vápnom okná.

Obľúbené boli ľúbostné veštby. Podľa jednej si na Luciu dievčatá pripravili trinásť lístkov, na dvanásť napísali rôzne mužské mená, 13. ostal prázdny. Lístky poskrúcali a každý deň jeden spálili. Na Štedrý deň ráno spálili predposledný a zostávajúci otvorili večer a prečítali. Meno, ktoré na ňom bolo napísané, malo byť menom budúceho manžela. Ak bol lístok prázdny, nasledujúci rok sa dievča nemalo vydať. Najznámejšie porekadlo, ktoré sa viazalo k Lucii – „Od Lucie do Vianoc každá noc má svoju moc“.

Tomáš (21. december, dnes 7. marec)

Svätý Tomáš bol patrón furmanov, murárov a lesov. Nazývali ho neveriaci Tomáš, lebo neveril v zmŕtvychvstanie Krista, kým sa nepresvedčil na vlastné oči. V tradičnej kultúre Slovenska bol známy ako sviatok lesov a platil zákaz ísť do hory („Na Toma sed' doma“). Bol to deň vhodný na zakáľáčky, pretože sa verilo, že mäso dlhšie vydrží. Spájal sa s mágiou počiatku – podľa prvého návštevníka sa veštila budúcnosť, platil zákaz ženských návštev a prác, vítaní boli vinšovníci – polazníci (polazníky – vetvičky chvojiny s kláskami ovs

z dožinkového venca, previazané stužkou). Nikto nesmel chodiť po dedine otrhaný, po dome v kožuchu, nesmeli sa nič požičať, lebo by to prinieslo chudobu. Niekde chodili chlapci s oceľou – kúskami železa, ktoré symbolizovali pevnosť, zdravie a silu.

Advent

Advent je začiatok kresťanského liturgického roka, obdobie štyroch týždňov pred Vianocami. Začína sa nedeľou najbližšou ku dňu Kataríny (25. november). Znamenal začiatok pôstneho obdobia (pokánia) – ľudia sa pripravovali na príchod Spasiteľa, zhotovovali adventné vence, v ktorých nechýbali sviece ako symbol svetla. Počas adventu boli zakázané tanečné zábavy a svadby. Začiatok decembra vyplňajú ochranné obyčaje, lúbostné čary, veštenie, obchôdzky s maskami, vinšovanie a zákaz ženských prác.

3.6.2| Vianoce

Vianoce sú kresťanské sviatky na počesť narodenia Krista. Trvajú od 24. do 27. decembra (Štedrý deň, Božie narodenie, Štefan, Ján Evanjelista).

25. december oslavovaný ako deň znovuzrodenia Slnka ustanovila kresťanská cirkev v 4. storočí za deň narodenia Krista. Vianočný cyklus v cirkevnom kalendári však trvá od 24. decembra do 6. januára.

Štedrý deň (24. december)

Štedrý deň (Vilija, Dohviezdny deň, Pôstny deň, Kračún) je pre kresťanov deň pôstu pred narodením Ježiša Krista.

Uplatňovali sa magické úkony, zvyky a povery: akú náladu človek má, ako sa správa, taký bude celý rok; koľko opekancov spadlo na zem, toľko kusov dobytku malo uhynúť a pod. Týmto dňom sa končil tridsaťdňový adventný pôst. Verilo sa, že ten, kto sa celý deň postí, večer uvidí zlaté prasiatko.

Vyčistený príbytok sa ozdoboval zelenými ihličnatými vetvičkami, nad stôl sa vešal slamený stromček, neskôr aj vianočný ihličnatý stromček (jezuľan, polazník), stromček ozdobený ovocím, ozdobami, pečivom a sviečkami sa na Slovensko šírili od konca 18. storočia z nemeckých a rakúskych miest, ktorý mal prosperitnú a ochrannú funkciu. Charakter štedrovečerných jedál, ich poradie a počet chodov symbolizovali želanú hojnosť v rodine a hospodárstve.

Na Slovensku k tradičným štedrovečerným jedlám patrili polievky – najčastejšie kapustnica z kyslej kapusty, šošovicová, hrachová, fazuľová, hubová, kyslá obilninová polievka (kyseľ), múčne jedlá – rezance s makom, plnené varené pirohy, opekance.

Vianočné koláče a pečivá mali rôzne tvary a názvy – kračún, štedrák, vianočné oblátky (potreté medom a so strúčikom cesnaku). Na stole nesmelo chýbať čerstvé, sušené alebo uvarené ovocie a orechy. Konzumovali sa ryby.

Súčasťou štedrej večere boli aj alkoholické nápoje – teplá pálenka (hriate), víno a pre deti sa varil odvar zo sušeného ovocia.

Počet chodov štedrej večere bol 7 alebo 9, niekde bolo zvykom jesť iba 3 sústa z každého jedla. Zvyšky alebo omrvinky štedrovečerných jedál boli považované za posvätné – dávali sa hospodárskym zvieratám, nechávali sa na stole pre duše zomretých predkov alebo sa používali ako liečebný magický prostriedok. Po večeri chodievali dievčatá spievať pod obloky koledy, za čo ich domáci obdarovali koláčmi. O polnoci sa išlo na polnočnú omšu.

K umeleckým prejavom spojeným so Štedrým dňom patrili betlehemske hry, v ktorých vystupovalo päť postáv – bača, traja valasi a anjel. Pôvod mali v stredovekých cirkevných hrách, ale boli obohatené ľudovým humorom.

Božie narodenie (25. december)

Kresťanský sviatok narodenia Ježiša Krista (Božie narodenie), prvý sviatok vianočný sa v minulosti považoval za Nový rok. Podľa poverových predstáv mala významnú funkciu voda. Po jej prinesení (po polnoci alebo včasráno) príchodiaci pozdravil: „Daj Bože dobrý deň, prvšia voda než oheň, narodil sa Ježiško v tento deň.“ Vodou sa kropil dom, ľudia sa ňou umývali, do vody vkladali jablko, peniaz či chren, aby si zaistili zdravie, bohatstvo a silu.

Dodržiaval sa zvyk, že každý sa má zdržiavať doma a nenavštevovať ani príbuzných. Výnimkou bolo vinšovanie mladých chlapcov skoro ráno, nazývané polazovanie. Nevykonávali sa domáce práce, nevarilo sa, jedli sa jedlá pripravené predchádzajúci deň, najmä bravčovina.

Štefan (26. december)

Sviatok Štefana sa oslavuje ako druhý sviatok vianočný. Svätý Štefan je patrón koní, preto sa v tento deň ľudia a kone brodili v snehu alebo vode, aby boli celý rok zdraví. Na tento deň sa nevzťahovali prísne obmedzenia a atmosféra bola

uvoľnenejšia, konali sa štefanské zábavy. Vinšovanie a spievanie Štefanom bolo spojené s poviazaním oslávenca, kým vinšovníci nedostali pohostenie. Mládenci chodili dievčatá šibať brezovými prútmi a polievať, aby boli zdravé a pekné. Na západnom Slovensku sa končil služobný rok. Poľnohospodárski robotníci dostávali od hospodára veľký koláč – mrváň. Niesli ho na palici, ozdobený jablkom a rozmarínom ako znak úspešne ukončenej služby a možnosti uzatvoriť novú pracovnú dohodu.

Deň mláďatiek (28. december)

Deň mláďatiek sa spájal s vianočnou šibačkou. Podľa kresťanskej tradície je to spomienkový deň na **betlehemské deti**, ktoré dal Herodes usmrtiť, dúfajúc, že je medzi nimi aj novorodený Ježiš. Biblický príbeh v ľudovom prostredí pripomínalo šibanie malých chlapcov (vyjadrovalo utrpenie betlehemských detí). Ku Dňu mláďatiek sa viažu zvyky a pranostiky – „Ak je na nebi veľa hviezd, bude veľa spiekok“; „Ak prší celý deň, bude suchý rok“.

Silvester (31. december – starý rok, babí deň)

Poslednému dňu v roku sa nepripisoval zvláštny význam. Prejavmi sviatočnosti bolo robenie hluku, zábavy mládeže na priadkach a dospelých v krčme, vzájomné návštevy a vinšovanie. Obvyklé boli úkony zabezpečujúce chov hydiny. Niekde mládenci na čele s mládeneckým richtárom chodili po domoch dievčat babenovať – vinšovali, tancovali s dievčatami a spievali. Vo viacerých regiónoch mládenci spievali o polnoci na kostolnej veži, strieľali alebo práskali bičom.

3.6.3| Nový rok (1. január)

1. január bol za Nový rok stanovený po zavedení gregoriánskeho kalendára v roku 1582. Obyčaje s ním späté súvisia s mágiou počiatku. V poverách sa správanie ľudí, zvierat a počasie v tento deň vysvetľovali ako veštby do budúceho roka. Ľudia verili, že po celý rok sa im bude dariť tak, ako si počínali na Nový rok („Ako na Nový rok, tak po celý rok“). Budúcnosť mohol ovplyvniť aj prvý návštevník, preto ním nesmela byť žena, chorý alebo starý človek. Veľká starostlivosť sa venovala čistote obydľia, ľudí, zvierat, nič nesmelo chýbať ani byť požičané, inak by to chýbalo v celom budúcom roku. Ľudia mali

vstávať zavčasu, byť v dobrej nálade, svieži, mierumilovní. S Novým rokom sa spájali rôzne želania. Zvláštnym znakom bolo chodenie s tzv. „rajským hadom“, ktorý bol zostavený z tenkých doštičiek zložených do pohyblivých kosoštvorcov tak, aby sa pri určitých pohyboch sťahoval alebo predlžoval. Vinšovníci spievali pieseň o Eve, Adamovi a rajskej jablku.

Významnú obradovo-magickú úlohu mali jedlá. Nemalo sa jesť mäso z hydiny alebo zajaca, pretože by šťastie a majetok uleteli a utiekli. Medzi obradové jedlá patrila bravčovina – symbol hojnosti, šošovica – symbol bohatstva, cestoviny a koláče.

S týmto dňom je spätá pranostika „Na Nový rok o slepačí krok“.

3.6.4| Traja králi (6. január)

Ukončením vianočného obdobia bol sviatok Troch kráľov. Je to kresťanský sviatok Zjavenia Pána, príchodu biblických mudrcov (kráľov) – Gašpara, Melichara a Baltazára z Východu do Betlehema, aby sa poklonili novonarodenému Ježišovi a obetovali mu zlato, kadidlo a myrhu. Cestu kráľom podľa legendy ukazovala hviezda.

Trojkráľové motívy sú zobrazované v betlehemoch, vianočných hrách a obchôdzkach. Predmety posvätené v tento deň v kostole – voda, krieda, sviečka, cesnak – sa používali na magickú ochranu pred démonmi a na liečenie.

Typická bola aj obchôdzka kňaza so sprievodom po domácnostiach s kňazskou koledou, počas ktorej kňaz obchádza domy a žehná príbytky, kropí ich svätenou vodou, okiadza kadidlom a dvere označí iniciálami mien kráľov G + M + B a príslušným letopočtom.

Najznámejším zvykom bola obchôdzka chlapcov (chodenie troch kráľov alebo chodenie s hviezdou) oblečených v dlhých bielych košeliach s korunkami na hlave, ktorí spievali trojkráľovú hru, opisujúcu návštevu troch kráľov pri narodenom Ježišovi Kristovi. Trojkráľový večer oslavovala mládež zábavami, ktoré si zorganizovala sama.

S týmto dňom sú späté pranostiky o počasí (napr. „Na Tri krále zima stále“) a o úrode (napr. „Ak je na Troch kráľov jasno, zdarí sa pšenica, ak je mnoho hviezd, bude mnoho zemiakov“).

3.6.5| Hromnice (2. február)

Hromnice boli pre našich západoslovanských predkov sviatkom oslavujúcim Perúna – boha ohňa a hromov. Pre kresťanov je to sviatok Obetovania Pána, ktorý uzatváral vianočné obdobie.

V 5. storočí bol kresťanskou cirkvou zavedený sviatok, počas ktorého sa chodilo s horiacimi sviecami okolo kostola. Horiace sviece sa po posvätení používajú ako symbol očisty, svetla a Krista. Z ich používania aj ako ochrany pred bleskom a hromom je odvodený názov sviatku Hromnice.

V tradičnej kultúre Slovenska sa k nemu viazali zákazy šiť a pracovať v hore. Cieľom magických úkonov bolo zabezpečiť želanú úrodu ľanu a konopy, preto sa gazdiné kĺzali po ľade, sánkovali sa, varili dlhé cestoviny. Hromničné sviece mali magickú moc – ochraňovali obydlia pred bleskom a hromom, uľahčovali smrť človeka a v liečiteľstve to bol prostriedok proti bolesti hrdla. Hromnice boli považované za najvýznamnejší deň celého roka z hľadiska predpovedí počasia a úrody – „Na Hromnice o hodinu více“; „Na Hromnice vietor snehom zadúva ulice“.

Blažej (3. február)

Svätý Blažej je považovaný za liečiteľa a ochrancu divých zvierat. Podľa kresťanskej legendy zachránil pred udusením dieťa, ktoré prehltlo rybiu kosť. V tento deň sa preto veriacim prikladajú na hrdlo posvätené horiace sviece ako ochrana pred bolesťami hrdla. Na deň Blažej sa uskutočňovali „blažejácie“ – obchôdzky učiteľov so žiakmi, ktorých cieľom bolo navštevovať domy a vyberať pre učiteľa zmluvne dohodnuté naturálie od rodičov. Vyzbierané potraviny (slaninu, údené mäso, múku, strukoviny), ale aj peniaze sa ukladali do šatky zavesenej na palici. Pritom žiaci prednášali príležitostné veršičky alebo piesne, ktoré patria k najstaršiemu druhu obradového folklóru Slovenska.

4| Voľnočasové aktivity s využitím ľudových zvykov, tradícií a remesiel

Využitie ľudových zvykov, tradícií a remesiel nachádza vo výchove mimo vyučovania široké uplatnenie.

Cieľom voľnočasových aktivít detí, ktoré sú zamerané na ľudovú kultúru, je získanie nových poznatkov, posilnenie úcty ku kultúrnym hodnotám a tradíciám, rozvíjanie záujmu o umenie, ale i zdokonalenie vlastných zručností, ktorých výsledkom je výroba predmetov s úžitkovým, dekoračným, umeleckým a reprezentačným charakterom.

AKTIVITA č. 1: Maľované džbány

Realizátor aktivity: Mgr. Tatiana Belovičová, ŠKD pri ZŠ kniežata Pribinu, Nitra

Tematická oblasť výchovy: esteticko-výchovná oblasť

Výchovná skupina: homogénne oddelenie – deti 1. ročníka ZŠ

Vyšší výchovno-vzdelávací cieľ: posilňovať úctu ku kultúrnym hodnotám

Špecifický cieľ: vymaľovať džbán s detvianskym ornamentom

Obsah: maľované džbány

Stratégie výchovno-vzdelávacej činnosti (VVČ)

Metódy: vyjasnenie hodnôt, individuálny prístup, motivácia

Formy: tvorivá dielňa, maľba vodovými farbami a voskovými farbičkami

Prostriedky: predkreslená maketa džbána, predloha ornamentu, ceruzka, čierna fixka, vodové farby, voskové farbičky

Priebeh realizácie:

1. S deťmi sme sa rozprávali o tradíciách na jeseň, o zbere hrozna. Deti sme sa pýtali, či už boli na obračke hrozna a aké náradie, ktoré sa pri lisovaní hrozna používa, poznajú. Tak sme ich motivovali, aby vymaľovali džbán s detvianskym ornamentom.
2. Deti si vymaľovali voskovými farbičkami niektoré prvky v ornamente na makete džbána podľa predlohy ornamentu na obrázkoch.
3. Vodovými farbami vymaľovali podľa vlastnej fantázie maketu džbána.

4. Na záver sme zhotovili výstavku prác a vyhodnotili výsledky.

AKTIVITA č. 2: Využitie ornamentálnej kresby

Realizátor aktivity: Mgr. Eva Bukovičová, Detský domov A. Hlinku, Sered'

Tematická oblasť výchovy: esteticko-výchovná

Vyšší výchovno-vzdelávací cieľ: rozvíjať záujem o umenie

Špecifický cieľ: prostredníctvom ornamentálnej kresby viesť deti k poznávaniu detvianskej kultúry

Stratégie výchovno-vzdelávacej činnosti

Metódy: motivačný rozhovor, individuálny prístup, aktivizácia, vysvetľovanie

Formy: počúvanie ľudových piesní, rozhovor o zvykoch a tradíciách

Prostriedky: ukážka ornamentov, obrázky, knihy, PC

Priebeh realizácie:

S deťmi sme sa rozprávali o zvykoch a tradíciách, prezreli sme si rôzne ornamenty. Deti uvádzali príklady zo života. Rozdali sme im pomôcky: výkresy, ceruzky, temperové farby, štetce, nožnice.

Každé dieťa si mohlo vybrať, ako použije ornamentálnu techniku, či chce vymaľovať hrnček, tanier, obal na kvetináč či záložku do knihy. Prácu nám spríjemňovala ľudová hudba.

Vyhodnotenie splnenia cieľov a obsahu VVČ:

Deti táto aktivita mimoriadne zaujala. Do práce sa pustili s veľkou chuťou. Z výsledkov svojej práce sa veľmi tešili, hotové práce sme dali na výstavku. Deti sme za ich kreativitu pochválili a rozdali sme im sladkú odmenu. Hotové práce sme si odfoťili a fotografie uložili do Kníh života.

AKTIVITA č. 3: Vyšívané dáždniky

Realizátor aktivity: Marcela Vörösová, ŠKD pri ZŠ kráľa Svätopluka, Nitra

Tematická oblasť výchovy: esteticko-výchovná oblasť – *výtvarná*

Vyšší výchovno-vzdelávací cieľ: posilniť úctu ku kultúrnym hodnotám v blízkom okolí

Špecifický cieľ: prezentovať tradície a zvyky svojho regiónu, zhotoviť návrh bordúry na dáždnik s ľudovým motívom

Obsah: „Dáždnik SLOVÁČIK“

Stratégie výchovno-vzdelávacej činnosti

Metódy: prezentácia, aktivizácia, vysvetlenie, príklad

Formy: tvorivá dielňa, pracovné náradie

Prostriedky: vlastná tvorba, práca, vlastné kompetencie, plagát

Priebeh realizácie:

Na základe motivačne riadeného rozhovoru a vypočutia si piesne, ukážok ľudových krojov nitrianskeho regiónu si deti vybrali jednoduchý ľudový motív, ktorý si prekreslili na maketu dáždnika voskovým pastelom. Následne ho zamalovali tušom a po zaschnutí ho jemne zoškrabali, čím do popredia vystúpila bordúra. Práce nalepili na tvrdý papier a zhotovili si výstavku.

Vyhodnotenie splnenia vytýčenie cieľov a obsahu VVČ:

Dáždnik s ľudovým motívom bol zhotovený ako darček pre deti z partnerského mesta v ČR.

AKTIVITA č. 4: Papierová podložka s ľudovým motívom

Realizátor aktivity: Alena Bruttovszká, ŠKD ZŠ Gessayova 2, Bratislava

Tematická oblasť výchovy: pracovno-technická oblasť

Vyšší výchovno-vzdelávací cieľ: rozvíjať základy manuálnych a technických zručností

Špecifický cieľ: vymalovať papierovú podložku podľa predlohy

Obsah: papierová podložka s ľudovým motívom

Stratégia výchovno-vzdelávacej činnosti

Metódy: riadený rozhovor, motivácia, vysvetlenie, ukážka

Formy: skupinová, individuálna, tvorivá dielňa

Prostriedky: papierová podložka, tempery, štetec, tuš, predloha

Priebeh realizácie:

Motivačným a riadeným rozhovorom sme deti uviedli do činnosti. Vysvetlili sme im postup práce a názornou ukážkou sme demonštrovali výsledok práce. Deti práca zaujala, veľmi sa tešili na činnosť. Individuálnym prístupom sme usmerňovali ich prácu pri jednotlivých krokoch zadania. Každé dieťa podľa vlastných schopností vymaľovalo svoju papierovú podložku a malo radosť zo svojho dielka.

Vyhodnotenie sme realizovali ústne, ale aj písomne do zrkadielka – pochvalou šikovné ručičky. Z vymaľovaných papierových podložiek sme zhotovili najprv výstavku, neskôr sme ich použili ako darčeky.

Záver

Prostredníctvom učebného zdroja chceme ukázať, akým spôsobom sa dajú ľudové zvyky, tradície a remeslá implementovať do výchovného procesu mimo vyučovania, ako môžeme rozvíjať vedomosti a zručnosti žiakov v oblasti ľudovej kultúry a zároveň umožniť tvorivé pôsobenie vychovávateľov v rámci rozvoja a realizácie prvkov ľudovej kultúry vo výchove mimo vyučovania.

Učebný zdroj obsahuje dostatok odborného a vecného materiálu zameraného na ľudovú kultúru Slovenska. Opiera sa o záväzné dokumenty prijaté vládou SR, ako sú napr. Odporúčanie na ochranu tradičnej kultúry a folklóru, Dohovor o ochrane nehmotného kultúrneho dedičstva, Dohovor o ochrane a podpore rozmanitosti kultúrnych prejavov a projekt Identifikácia a inventarizácia tradičnej ľudovej kultúry.

V záverečnej časti učebného zdroja sú ukážky voľnočasových aktivít. Pevne veríme, že navrhované aktivity oslovia vychovávateľov a budú mať pozitívny vplyv na tvorbu ďalších praktických aktivít s tematikou ľudovej kultúry vo výchovnom procese.

Zoznam bibliografických odkazov

- BABČÁKOVÁ, K. 2002. *Mágia a démonológia v rusínskych obciach severo-východného Slovenska* (Diplomová práca). Bratislava : FF UK, 2002.
- BEŇUŠKOVÁ, Z. a kol. 2005. *Tradičná kultúra regiónov Slovenska*. Bratislava : Veda, 2005. ISBN 80-224-0853-0.
- BEŇUŠKOVÁ, Z. 2010. *Ludová kultúra. Kultúrne krásy Slovenska*. Bratislava : Dajama, 2010. ISBN 978-80-8922-684-9.
- BOSÁK, R., BOSÁK, M. 2006. *Zvyky a tradície na Slovensku*. Prešov : Spoločnosť Michala Bosáka, 2006. 235 strán. ISBN 978-80-8073-398-8.
- ČUKAN, J. 1993. Postavenie ľudovej kultúry vo výchovno-vzdelávacom procese. In *Postavenie ľudovej kultúry vo výchovno-vzdelávacom procese*. Nitra, 1993. ISBN 80-88738-0607.
- Deklarácia NR SR č. 91/2001 o ochrane kultúrneho dedičstva*, 2001.
- FILOVÁ, B. a kol. 1975. *Slovensko 3. Lud – 2*. Bratislava : Obzor, 1975. ISBN 65-002-75.
- FOBELOVÁ, D. *Tri rozmery kultúry*. Bratislava : Iris, 2004. 145 s. ISBN 80-890-1875-0.
- HORVÁTHOVÁ, E. 1976. *Rok vo zvykoch nášho ľudu*. Bratislava : Tatran, 1976. ISBN 83-013-84.
- KOLEKTÍV. 1995. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I., II*. Bratislava : Veda, 1995. ISBN 80-224-0234-6.
- KOLEKTÍV. 1990. *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava : Veda, 1990. ISBN 80-224-0075-0.
- KOLEKTÍV. 2000. *Slovensko – Európske kontexty ľudovej kultúry*. Bratislava : Veda, 2000. ISBN 80-224-0646-5.
- KRATOCHVÍLOVÁ, E. 2004. *Pedagogika voľného času*. Bratislava : UK, 2004. ISBN 80-223-1930-9.
- LEŠČÁK, M. 2005. *Pramene k obyčajovej tradícii a sviatkovaniu na Slovensku na konci 20. storočia – 1*. Bratislava : Prebudená pieseň, 2005. ISBN 80-88926-30-0.

LEŠČÁK, M. 2006. *Pramene k obyčajovej tradícii a sviatkovaniu na Slovensku na konci 20. storočia – 2*. Bratislava : Prebudená pieseň, 2006. ISBN 80-88926-32-7.

MAJLING, V. 2007. *U nás taká obyčaj. Slovenské ľudové tradície*. Brno : Computer Press, a. s., 2007. 205 s. ISBN 8025118092.

ONDREJKA, K. 2008. *Malý lexikón ľudovej kultúry Slovenska*. Bratislava : Mapa Slovakia Plus, s. r. o., 2008. ISBN 987-80-8067-196-9.

SLAVKOVSKÝ, P. 1998. *Tradičná agrárna kultúra Slovenska*. Bratislava : Veda, 1998. ISBN 88-022-4055-58.

SPOUSTA, V. 1998. *Kapitoly z pedagogiky voľného času*. Brno : PF MU, 1998. ISBN 80-210-1274-9.

STOLIČNÁ, R. 1991. *Jedlá a nápoje našich predkov*. Bratislava : Veda, 1991. ISBN 80-224-0255-9.

ŠIRKA, J. 2003. *Zachovanie tradičných remeselných technológií a ich rozvíjanie ako forma ochrany kultúrneho dedičstva Slovenska*. Projekt CGA III/3/2003.

VIŠŇOVSKÁ, H. 2008. *Folklórne hnutie v súčasnosti na príklade Tanečných domov v Bratislave*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2008. 59 s.

ŽBIRKOVÁ, V. a kol. 1984. *Metodika záujmovej činnosti*. Nitra, 1984.

Elektronické zdroje:

Odporúčanie na ochranu tradičnej kultúry a folklóru [online]. [cit. 22-12-2013]. Dostupné na internete: <<http://www.ludovakultura.sk/fileadmin/data/docs/pdf/2-1-1-Odporucanie-na-ochranu.pdf>>.

Dohovor o ochrane nehmotného kultúrneho dedičstva [online]. [cit. 22-12-2013]. Dostupné na internete: <<http://www.ludovakultura.sk/fileadmin/data/docs/pdf/2-1-2-Dohovor-o-ochrane.pdf>>.

Dohovor o ochrane a podpore rozmanitosti kultúrnych prejavov [online]. [cit. 22-12-2013]. Dostupné na internete: <<http://www.ludovakultura.sk/fileadmin/data/docs/pdf/2-1-3-Dohovor-o-rozmanitosti.pdf>>.

Identifikácia a inventarizácia tradičnej ľudovej kultúry [online]. [cit. 21-12-2013]. Dostupné na internete: <<http://www.ludovakultura.sk/fileadmin/data/docs/pdf/2-1-6-Projekt-inventarizacia.pdf>>.

<http://www.ludovakultura.sk/index.php?id=4>

<http://www.uluv.sk/sk/galeria/tematiky/>

<http://fpv.uniza.sk/orgpoz/nehmotnekd/zvyk.html>

<http://www.fphil.uniba.sk/index.php?id=2926>
<http://www.ketnoffukf.sk/linky---etnomuzikoloacutegia.html>
<http://www.slovník.mediapresent.sk/>
<http://www.uluv.sk/sk/galeria/uvod/>
<http://folklorik.meu.zoznam.sk/>

Názov:	Ludové zvyky, tradície a remeslá vo výchove mimo vyučovania
Autori:	PaedDr. Jana Verešová, PhD. Mgr. Beata Juráková
Recenzenti:	Mgr. Marta Šidlíková Mgr. Slávka Gécová
Vydavateľ:	Metodicko-pedagogické centrum v Bratislave
Odborná redaktorka:	Mgr. Terézia Peciarová
Grafická úprava:	Ing. Monika Chovancová
Vydanie:	1.
Rok vydania:	2014
Počet strán:	74
ISBN	978-80-8052-673-3